

İSTANBUL-TEBRİZ TİCARET HATTINDA VALİDEHAN (XIX-XX. YÜZYIL)

Filiz DIGİROĞLU*

ÖZET

XIX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'da ciddi bir Acem/İranlı nüfusun var olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bazı siyasi ve ekonomik gelişmeler, İranlıların İran dışın-da ticaret toplulukları oluşturmalarını sağladı. Bu makale çerçevesinde Tebriz-İstanbul ticaret hattının nihai durağı olan Validehan'ın, Acem tüccar topluluğunun İstanbul'da kullandığı önemli bir iş mekanı olduğu tespit edilmiştir. *Annuaire Oriental* [Şark Ticaret Yıllıkları]'ın 1885-1921 yılları arasında basılmış nüshalarında Validehan taranarak oluşturulan tüccar listeleri, İstanbul ticaret tarihine katkı sağlaması amacıyla ekte sunulmuştur. Bu listeler sayesinde Validehan'daki tacir ve esnafın kimliği, meslekleri, işletme modelleri, ticari ilişkileri ve ticari bağlantıları tespit edilerek handaki tüccar/esnaf profili ortaya konmuştur. Bu makalenin sınırları dahilinde İstanbul'da yaşayan Acem topluluğu için Validehan'ın ticari olduğu kadar siyasi, sosyal ve dini bir merkez olduğu, bir takım ayrıntılarla ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler

Validehan, tüccar, İran, Tebriz, esnaf, han, İstanbul, Acem.

İstanbul'un iktisadi ve sosyal tarihine birçok açıdan tanıklık etmiş olan hanlar, şehrin ticari ve siyasi açıdan önemli mekanlarıdır. Hanlar tarih boyunca hem ikametgah hem de ticaretgah olarak kullanılmışlardır. İstanbul'daki hanlar esasen şehrin ticari ihtiyacını karşılamakla beraber, doğu-batı ticaretinin aktarma noktalarından biri olarak da kullanılmıştır. Hanların bu fonksiyonları sayesinde İstanbul, dünya ticaretine dahil olurken Tebriz gibi doğu şehirlerinin batı ile ticaretinde aracılık etmiştir. İstanbul'da bu aracılığın gerçekleştiği, önemli aktarma noktalarından biri de Validehan'dır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak İstanbul-Tebriz ticaret hattının tarihi gelişiminden bahsedilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. filiz.digiroglu@marmara.edu.tr

İstanbul-Tebriz ticaret hattının nihai durağı olan Validehan hakkındaki bu çalışmanın asıl amacı, handaki esnaf profilini ortaya koymaktır. Çalışmanın zaman aralığı geç dönem Osmanlı İstanbul'u olup, bu dönemde handaki esnafın büyük çoğunluğu İran uyruklu olmakla birlikte, esasen bunların Azeri kökenli Türk tacirler olması, çalışmanın ilgi alanlarını Osmanlı başkentindeki İranlı tacirler ve faaliyet sahalarına doğru genişletmiştir. Sonrasında Validehan'ın tarihçesi ve fiziki özelliklerinden bahsedilmiştir. Ardından Validehan'daki esnafın kimlikleri, meslekleri ve Osmanlı makamları ile ilişkilerinden yola çıkarak bir esnaf profili ortaya konmaya çalışılmıştır. Acem hanı olarak da bilinen mekanın sosyal, siyasi ve dini bir merkez olarak ele alındığı son bölümde ise Validehan'daki İranlı tacirlerin ticaret dışı faaliyetlerinden bahsedilerek, hanın İstanbul'daki İranlılar için önemi ile İstanbul'un sosyo-ekonomik tarihindeki yeri anlatılmaya çalışılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli tasniflerde yer alan konu ile ilgili evrak ve literatürdeki Validehan anlatılarının değerlendirildiği bu makalenin esnaf profilini ortaya çıkarmada dayandığı ana kaynağı ise 1868-1920 yılları arasındaki *Annuaire Oriental [Şark Ticaret Yıllıkları]*¹ oluşturmaktadır. Araştırmacılar için çok kıymetli bir kaynak olan bu yıllıklarda, handa bulunan esnafın adı, dükkan numarası ve ne tür bir ticaretle iştiغال ettiği kaydedilmiştir. Esnafın isimleri, dinî ve bazen de etnik kökenlerini tahmin etmemizi sağlamaktadır. Bu yıllıklardan derlenen esnaf listeleri

¹ Bu yazı içinde genel olarak "Şark Ticaret Yıllıkları" olarak adlandırılacak kitaplar bir tür ticari rehber kitaplarıdır. Şark ticaret yıllıklarından ilki, *Indicateur Constantinopolitain* adıyla, Raphaël César Cervati ve N. C. Sargologo tarafından Türkçe ve Fransızca olarak 1868 yılında yayımlanmıştır. İlki sadece İstanbul şehri için bir kılavuz niteliği taşıyan bu rehber, 1880 yılından itibaren daha düzenli şekilde yayın hayatına girmiş ve Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesi hakkında bilgi vermeye başlamıştır. 1883 yılına kadar *Indicateur Ottoman Illustre*, 1887-1888 yılları arasında *Indicateur Oriental*, 1891-1930 yılları arasında *Annuaire Oriental* ve 1931-1945 yılları arasında *Şark Ticaret Yıllıkları* adı altında yayın hayatına devam etmiştir. Şark ticaret yıllıklarındaki bilgilerden hareketle İstanbul'daki iktisadi faaliyetler ve meslekler hakkında yapılan ilk vasıflı akademik yayın için bkz. Ayhan Aktar, "Şark Ticaret Yıllıklarında 'Sarı Sayfalar': İstanbul'da Meslekler ve İktisadi Faaliyetler Hakkında Bazı Gözlemler (1868-1938), *Toplum ve Bilim*, S. 76, İstanbul 1998, s. 105-143. Şark ticaret yıllıklarının tarihçesine değinip, tespit edebildiği ciltlerin bibliyografik künyelerini ve bunların hangi kütüphaneye, arşiv ve özel kitaplıklarda bulunduğunu tespit eden ilk yazı için bkz. Turgut Kut, "Indicateur Ottoman: Şark Ticaret Yıllıkları", *Simurg*, S. 1, Ekim 1999, s. 186-199.

sayesinde, Validehan'ın hangi odasında, hangi tüccarın, ne tür ticaretle iştigal ettiği öğrenilebildiği gibi, hanların yöneticileri sayılabilecek han odayaşlıklarının isimleri de tespit edilebilmektedir. Validehan üzerinden yapılacak böyle bir monografi sayesinde İstanbul'daki yabancı/ecnebitüccar profiline dair ortaya çıkacak bir takım ayrıntıların yayınlanmasının, İstanbul'un siyasi ve sosyal tarihi açısından olduğu kadar ticaret tarihi açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

XIX-XX. Yüzyılda İstanbul-Tebriz Ticaret Hattı: XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul-Tebriz ticaret hattı canlanmıştır. Bu hattın canlanmasında en önemli etken, buharlı gemi teknolojisinin kullanılması ile birlikte Avrupa'nın Karadeniz ve İran ticaretine olan ilgisinin artmasıdır. İstanbul-Tebriz ticaret yolunun canlanmasındaki ikinci önemli etken ise İran'da yaşanan bir takım siyasi ve sosyal gelişmelerdir. İran'da Nasuriddin Şah döneminde (1848-1896) ekonomiyi iyileştirme gayretleri çerçevesinde sunulan imkanlar ve İran üzerindeki İngiliz-Rus ticari rekabetinin çatışma alanlarından doğan fırsatlarla yabancı sermayeden beslenen İranlı tacirler, İran dışında ticari koloniler oluşturmaya başlamışlardır. Bu nedenle Tahran, Tebriz, Reşt ve İsfahan gibi şehirlerde bu tür ticari ilişkiler tesis edenlerin refah seviyeleri yükselmiştir. Aynı zamanda bu ortam Tebriz gibi şehirleri, Asya ve Avrupa arasında önemli bir transit geçiş merkezi haline getirmiştir. İranlı tüccarların sayı ve nüfuzlarının artmasıyla beraber İstanbul, Bağdat, Bakü, Bombay ve Kalküta gibi şehirlerin yanında Londra, Marsilya ve Manchester gibi Avrupa şehirlerinin her birinde İranlı tüccarların sayıları topluluk/koloni oluşturacak kadar artmıştır.²

1830'da Trabzon-Tebriz transit yolunun açılışı³ ticari ilişkilerin daha da gelişmesine ve İranlı nüfusun İstanbul'da bir koloni oluşturacak kadar

² M. Pavlovic, V. Teria-S. İransky, *İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran*, çev. M. Hoşyar, Tahran 1331/1951, s.25,30'dan nakleden Rıza Kurtuluş, "1906-1911 İran Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Etkisi", Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 29-30. İstanbul'daki İranlı tüccarlar ve faaliyetleri hakkında bkz. Fariba Zarinebaf-Shahr, "The Iranian (Azeri) Merchant Community in the Ottoman Empire and The Constitutional Revolution", *Les Iraniens d'Istanbul*, (ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr), Paris 1993, s. 203-212.

³ İran şahı Abbas Mirza tarafından Trabzon ticaret yolu açıldığında, İstanbul limanından İngiliz malları ile dolu olan bir gemi, İran'a ulaştırmak üzere Trabzon limanına yaklaştığında yıl 1830'du (George N. Curzon, *Persia and The Persian Question*, 1966, II, 563-64).

büyümesine etki eden bir faktör oldu.⁴ 1836'da başlayan İstanbul-Trabzon arasındaki düzenli vapur seferleri, İran'ın kuzey bölgesinin dünya ticareti ile düzenli bağının kurulmasını sağladı. Tebriz'denkalkan kervanların yönünü İstanbul, İzmir ve Halep yerine Trabzon'a çevirdi⁵ ve bu sayede Trabzon İran'ın Avrupa'ya açılan önemli kapısı haline geldi. Buharlı gemilerin Karadeniz'de rahatlıkla işleminin ardından İstanbul ve Tebriz, İran-Avrupa ticaretinin en önemli iki şehri haline geldi.⁶

Tekstil fabrikası sahibi Avusturyalı Rudolf Gödel'in 1840'larda İstanbul-Tebriz ticaret hattı hakkında yazdıkları, İstanbul-Trabzon-Erzurum-Tebrizgüzergahında ticaret yapan İranlı ya da Avrupalı firma ve tacirler hakkında önemli ayrıntılar sunmaktadır. Gödel'e göre, Avrupalı şirketler İran'la doğrudan ticari temas kurmadılar. İranla ticaretlerini İstanbul'daki firmalar aracılığı ile sürdürdüler. İstanbul'daki bu tür firmalar, İran'ın Avrupa'ya satılacak mallarının toplandığı merkez haline gelen Tebriz ile temas kurarak aracılık vazifelerini ifa etmekteydiler. Doğrudan İranla ticareti olan Avrupalı şirketler ticaretlerini Tebriz ve İstanbul'daki İranlı ve Ermeni tacirlerle yazışarak sürdürmekteydiler ve bazılarının İstanbul'da şubeleri vardı.⁷ İstanbul'daki Avrupalı firmalardan T. Ralli&Co, G. Stefanovich, Ionides&Co ve E. Manuelovich&Radocanachi'nin Tebriz ile direkt bağlantısı olup,orada şubeleri vardı. İranla direkt teması olmamakla birlikte İranlı tacir ve firmalara satış yapan İstanbul'daki Avrupalı firmalar ise Ralli&Mavroyanni, E. Novico, N. Negroponti, P. Mavrocordato, Ienidunia Bros'du. İstanbul'daki İranlı işletmelerden Hacı Ali Ekber, Hacı Seyid Hüseyin ve Hacı Mahmud Nur'un Tebriz'de şubeleri vardı.⁸

Tebriz'deki yerleşik tüccar kadar seyyar tacirler de bu ticarete aktif rol almaktaydı. İranlı perakende satıcılar; silah, şal, halı, ipek, kalıçe, ibrişim başta olmak üzere İran'da üretilen tüm mallarla ilgilendiler ve bu mal-

⁴ Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, 175.

⁵ Charles Issawi, "European Economic Penetration", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press 1991, VII, 592.

⁶ XIX. yüzyılın ilk yarısındaki İran-Trabzon-İstanbul-Avrupa ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *The Economic History of Iran 1800-1914*, edited by Charles Issawi, Chiago and London, The University of Chicago Press, 1971, s. 92-116.

⁷ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100.

⁸ İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tebriz'deki firmaların isimleri için bkz. *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 101.

ların bir kısmını Erzurum ve Trabzon'da, büyük bir kısmını ise İstanbul'da sattılar. Malların kalan kısmını da İzmir ve İskenderiye'de satan İranlı seyyar tacirler, kazançlarını Avrupa ürünleri almak için kullanırlardı.⁹ Ticari faaliyetlerinin büyük bir kısmını İstanbul'da yapmakla birlikte Viyana, Leibzig, Moskova, Lion, Manchester'da da ticaret yaparlardı.¹⁰

XIX. yüzyılın ortalarında Tebriz, İran'ın ihracatının bir kısmının ve ithalatının neredeyse yarısının merkeziydi.¹¹ 1869'da güneyde Süveyş kanalının açılması, 1872'de kuzeyde Poti limanının demiryolu bağlantısının kurulması ile Tebriz malları için Trabzon dışında da ticaret yolları devreye girmiştir.¹² Trabzon-Tebriz ticari hattı, alternatif yolların devreye girmesiyle birlikte XIX. yüzyılın ilk yarısındaki canlılığını kaybetse de Tebriz malları, Erzurum-Trabzon-İstanbul üzerinden dünya pazarları ile buluşmaya devam etti.

İşte bu şekilde bölgesel ve uluslar arası ticarete konu olan İran mallarının dünya pazarlarına aktarıldığı/dahil edildiği önemli şehirlerden birisi

⁹ Seyyar tacirlerin bireysel olarak küçük miktarlarda ticaret yapmaları, toplamda önemsiz bir yeküne tekabül ettikleri anlamına gelmemelidir. Seyyar tacirlerin her biri ortalama olarak 200 piastre[kuruş] değerinde mal ticareti yapmaktaydılar. 100 piastre[kuruş] 1 Türk pound[lira]'una -18 shilling- eşittir(*The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100).

¹⁰ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100.

¹¹ Charles Issawi, "European Economic Penetration", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press 1991, VII, 592. Tebriz'in İran'ın kuzey bölgesinin en büyük ticari dağıtım merkezi olması ile Tebriz-Trabzon, Tebriz-Tiflis, Tebriz-Astara ve Tebriz-İskenderiye ticaret hatları hakkında bkz. George N. Curzon, *Persia and The Persian Question*, II, 563-67.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*(1970), I/1, s. 19; Üner Turgay, "International Politics, Economic Development and Social Change in Trabzon in The Nineteenth Century", University of Wisconsin, Unpublished Ph.D. thesis, Madison 1976; Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, (ed. Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quatert), İstanbul 1994, s. 45-73; Cumhuriyet Odabaşoğlu, "Trabzon-İran Transit Nakliyesi", *Çağmı Yakalayan Osmanlı*, İrcica 1995, s. 441-482; Haydar Kazgan-Ertuğrul Tokdemir, "Trabzon-Tebriz Yolu", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s. 304-327; Filiz Dıñoğlu, "XIX. Yüzyıl Karadenizi'nde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011; Masoumeh Daei, "XX. Yüzyılın Başlarında İran Ticaretinde Osmanlı-Rus Rekabeti", *Belleten*, S. 278 (2013), s. 239-269.

İstanbul'du. İstanbul'da ticaretin tüm boyutlarıyla yoğunlaştığı hanlar bölgesindeki Validehan, İran ticaretinin ve İranlı tacirlerin merkeziydi. Validehan, 1880'lerin sonuna kadar yıllık ticari hacmi 70.000 Osmanlı lirası olan Tebriz-İstanbul ticaret hattının önemli mekanlarından birisiydi.¹³ Söz konusu ticaret hattının yıllık ticari hacmi 70.000 Osmanlı lirası iken 1880'lerin sonunda 40.000'lere gerilemiştir. Bu gerilemenin en önemli sebebi, Tebriz'e giden malların sermayesinin bile İstanbul'daki tüccarın eline geçmemesidir.¹⁴ Bu da İstanbul'daki tacirlerin Tebriz'e mal göndermek hususunda isteksiz davranmasına neden olmaktaydı. Tebriz-İstanbul ticaret hacminde belirgin bir düşüş gözlenirse de ticaret devam etmiş ve Validehan'daki tacirler başta olmak üzere İstanbul'daki İranlı tacirlerin, I. Dünya Savaşı yıllarında bile İstanbul-Trabzon-Tebriz transit ticaretinin en önemli ayağını oluşturdukları görülmüştür.¹⁵

İstanbul-Tebriz ticaret hattının nihai noktası olan handa ticarete konu olan mallar başta halı ve kumaş olmak üzere her türlü ticari emtiadır. XIX.yüzyılın ilkyarısı boyunca İran'ın Avrupa ile olan ticaretine dair kıymetli bilgiler veren Avusturyalı tekstil firması sahibi Rudolf Gödel'e göre, İstanbul ve Tebriz'deki ticarethaneler mensucata özellikle de pamuklu kumaşlara hasredilmiştir. İstanbul'daki İranlıların satın alımları nakit üzerinden ilerlerken zamanla bu usul yerini kredili satış usulüne bırakmıştır.¹⁶

¹³ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *Sefernâme-i Hacı Pîrzâde*, ed. Hafız Ferman Ferma-niyân, Tahran 1965, II, s. 88.

¹⁴ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁵ İran'daki Hacı Mehmed Ağa Harir Ticarethanesi adına Almanya'dan satın alınıp Triyeste yoluyla gönderilen sekiz denk yünden mamul birinci sınıf triko çukayı, İstanbul'da karşılayan, İstanbul'da ikamet eden İranlı Hacı İbrahim Ağa'dır. İstanbul'dan transit suretiyle Trabzon'a gönderilen mallar gümrükte transit işlemleri gerçekleştirdiği esnada savaşın çıkmasıyla ambara nakledilmişlerdir. Çünkü malları İran'a ulaştıracak kervanları, hükümet askeri malzeme sevkiyatında görevlendirdiği için 9-10 aydır depoda mallar beklemektedir. Ticareti kötü etkileyen bu şartlar, mal sahibi İranlı tacir Zeynelabidin Hariri'nin birçok defa dilekçe yazmasına sebep olmuştur. Mallarını depodan çıkarmak ve zararını tazmin etmek için Caferi Hanı'ndaki dükkanında oturan Zeynelabidin Hariri, birçok defa sefaret kanalıyla Osmanlı makamlarına müracaat etmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri [DH İ.UM], 93-4/1-58, 29 Cemaziyelâhir 1334).

¹⁶ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 101-102.

Han'daki İranlı komisyonculardan Eminzade Mirza Murtaza¹⁷ gibi birçok aracı/komisyoncu ve tacir vasıtasıyla İstanbul'dan Tebriz'e giden mallar arasında ipek, çuha, evde dokunan kaba bez, basma ve pamuklu beyaz bez vardır.¹⁸

Rudolf Gödel'e göre XIX. yüzyılın ilk yarısında Tebriz-Avrupa ticaretini yürüten tacir grubu İranlı, Ermeni ile Buhara ve Hive'den gelen Türkmenlerden oluşmaktaydı. Bu tacir grubunun içinde kaydadeğer ticaret yapan ve Avrupa pazarları ile düzenli temas kuranlar, Tebriz, Tiflis ve Eri- van'dan gelen Ermenilerdi. Onlar çoğunlukla İran'dan şal, değerli taşlar ve inci getirip satarlardı. Tebriz-İstanbul ticaret hattındaki canlanmadan önce Avrupa-İran ticareti neredeyse tamamıyla bu Ermeni tacirlerin elindeydi ve 1840'larda da elbise, züccaciye ve bazı lüks malların ticareti Ermeni tacirlerle mahsustu.¹⁹

İstanbul-Tebriz ticarî hattının İstanbul'daki en önemli ayağını oluşturmuş olan Validehan tüccarlarına dair Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, tacirlere dair birçok ayrıntıyı bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle Validehan tacirlerinin mallarını getirip götürülen adamlarının yollardan çalıntı ya da kayıp haberlerini verdikleri telgraflar; tacirlerin ne tür mallar sattıkları/aldıkları, malların maliyeti, ticaret güzergahları, tacirler adına işlerini yürüten elemanların kimlikleri gibi birçok ayrıntıyı içermektedir.²⁰ İranlı kervancı Hacı Hamdullah Tac Ahmedi vasıtasıyla Trabzon yolu üzerinden İran'a gönderdiği malların Aşkale'de çalınması, bu ticaretin aktörleri ve araçları hakkında bize bilgi vermektedir. Malların sahibi olan Validehan'daki tacir İsfehanî Ahmed Ağa ve onun adına Validehan'daki işlere

¹⁷ Validehan komisyoncularından Eminzade Mirza Murtaza yaptığı işi "öteden beri tüccar-ı İraniye'den Tebriz'de mukim muteber tüccarlardan Mirza Muhsin Ağa ile sair zevatın malı olup emanet tarikiyle namıma gönderdikleri halı ve diğer emtia-i İraniyyenin furuhtu ve sipariş edecekleri emtia-i ticariyyenin iştirâ ve İran'a irsali suretleri ile komisyonculuk ile meşgul bulunmaktayım" diye tanımlamaktadır (BOA, Hariciye Nezareti İdari [HR.İD], 279/32, 22 Kasım 1913).

¹⁸ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁹ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100.

²⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 1028/38, 28 Ekim 1905 (27 Şaban 1323); Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M), 208/9, 19 Ekim 1905 (19 Şaban 1323); DH.TMIK.M, 234/72, 25 Aralık 1906 (9 Zilkade 1324).

bakan kişi Hacı Ahmed Nakkâş'e'dir. Tüccarın mallarını Trabzon'dan İran'a götüren İranlı kervancı Hacı Hamdullah Tac Ahmedî'dir.²¹ Kervancının ya da mal sahibi tacirin adamı olan Muhammed Avf, Erzurum'dan İstanbul'a çektiği telgraflamaların çalındığını bildiren kişidir.²² İranlı Taki'nin Erzurum'dan Validehan'daki patronu Feyazof'a çektiği telgrafta çalıntı halılardan hala bir haber olmadığını bildirmiştir.²³ İsimlerinden anlaşılacağı gibi İstanbul'daki İranlı tacirlerin kervancıları ve işlerini takip eden elemanları müslüman Azeri Türkleridir. Rudolf Gödel'in XIX. yüzyılın ilk yarısında tüccar grubunun etnik yapısı ile ilgili ifade ettiği tablonun yüzyılın ikinci yarısında değiştiği görülmektedir. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul-Trabzon-Tebriz ticaret hattının en önemli aktörleri, Azeri tüccarlar ve onların elemanlarıydı.

Dersaadet'teki Acemler: XIX. yüzyılın ortalarında sayıları iyice artan İranlı tacirlerin gayretleri ile İstanbul'da konsoloshanesi, hastanesi, okulu, kabristan gibi kurum ve mekanları ile son derece organize olmuş bir Acem topluluğu yaşamaktaydı.²⁴ 1908 yazında 20.000 İranlının yaşadığı belirtilen İstanbul'da²⁵ ağırlıklı olarak ikamet ettikleri semtler; Beyoğlu, Boğaziçi, Üsküdar, Kadıköy ve Adalar iken en yoğun buldukları iş yeri ise Validehan'dır.²⁶ XIX-XX. yüzyıl boyunca İstanbul'da yaşayıp, Acem ya da İranlı olarak tanımlanan bu topluluk, ağırlıklı olarak Tebriz'den gelen Azeri Türklerden oluşmaktaydı.²⁷ 1919-1921 yılları arasında İstanbul masla-

²¹ BOA, DH.MKT, 1028/38, 28 Ekim 1905 (27 Şaban 1323).

²² BOA, DH.TMIK.M, 208/9, 19 Ekim 1905 (19 Şaban 1323).

²³ BOA, DH.TMIK.M, 234/72, lef 2, 25 Aralık 1906 (9 Zilkade 1324).

²⁴ İstanbul'daki İran okulu ve hastanesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, trc. Hakkı Uygur, İstanbul 2006, s. 81-85. Seyid Ahmed Deresi'ndeki İranlı kabristanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, "Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı", *Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul 2007, IV, s. 195-212.

²⁵ Janet Afary, *The Iranian Constitutional Revolution 1906-1911*, Newyork 1996, s. 231.

²⁶ BOA, Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), 25/34, 18 Temmuz 1914 (24 Şaban 1332). Validehan'daki dükkan sahiplerinden Ahund Resul Kadıköy Moda'da oturmaktaydı (BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı [ZB], 55/72, 21 Şubat 1907 (8 Şubat 1322).

²⁷ 16. ve 17. yüzyılda bile Üsküdar'da Tebrizlilerin bulunduğu bilinmektedir. Bu Tebrizli İranlılar büyük bir olasılıkla Azerilerdir (Ahmet Güneş, "16 ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul 2004, I, 52).

hatgüzarı olan Han Melik Sasani'ye göre, 1889 yılında İstanbul'daki 16.000 İranlının yüzde 80'i Azerbaycan'dan idi. Azeri kökenli İranlı Müslüman tüccarlar, Batı ve Doğu geleneklerini bünyesinde barındıran, Müslüman bir imparatorluğun [Osmanlı] başkentinde kendilerini daha rahat hissetmişlerdir.²⁸ Dersaadet'in içinde bulunduğu ticari ve diplomatik etkileşim ağı ile barındırdığı uluslararası toplulukların da İranlıları etkilediği bir gerçektir.²⁹ Burada Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemleri boyunca İran'ın dinî ve siyasî elitlerinin bir bölümü için Osmanlı Devleti'nin bir model oluşturduğu, batıya hayranlığın Osmanlı modeli üzerinden ifadesini bulduğu ve Osmanlı Devleti'nin batıyla İran arasında bir köprü vazifesi gördüğünü de eklemek gerekmektedir.³⁰

Dersaadet'teki İranlılar içerisinde başta tüccarlar olmak üzere birçok meslek grubundan kişi bulunmaktaydı. İpek ticareti önemini kaybettikten sonra 1870'lerden itibaren yükselişe geçen halı ticareti için İstanbul, II. Dünya savaşına kadar bir geçiş noktasıydı. İstanbul'un Avrupa ile olan halı ticareti İranlıların kontrolündeydi.³¹ Elbette İranlı halı tüccarlarının bir

²⁸ Avrupa'dan İstanbul'a gelip yerleşen Ali Ekber Dihhuda, İranlıların İstanbul'a geliş sebeplerini 30 Haziran 1909'da *Surûş*'ta yazdığı makalesinde şöyle izah etmiştir: "Adet, gelenek, edebiyat ve dillerindeki benzerlikler dolayısıyla Doğu ve İslam toplumları çizgisinde İran ve Osmanlı milletlerinin liderleri epey zamandır birbirleriyle münasebetlerini artırmaya çaba göstermişlerdi. Özellikle İran'da Meclis'in bombalanmasından [1908] sonra dünyanın her yerine dağılan hürriyet öncülerinin son aylarda Osmanlı topraklarında doğan özgürlük ateşinden sonra İstanbul'da toplanmaya başlamışlardı." (Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 192).

²⁹ Fariba Zarinebaf, "Alternatif Moderniteler: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Meşrutiyetçilik", *Divan*, S. 24(2008/1), s. 58.

³⁰ Bir yandan Osmanlı ülkesinde çeşitli görevlerde bulunan İranlı memurlar, ülkelerine döndüklerinde İran'da da benzeri reformları buldukları pozisyonlarla orantılı olarak uygulamaya kalkışmışlardır. Örnek olarak Mirza Taki Han Emir-i Kebir, Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve ve Malkom Han gösterilebilir. Diğer yandan Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti, özellikle İstanbul, İranlı rejim muhaliflerinin 'Paris'i haline gelecektir. Bunlar iki gruptur: Şah tarafından sınır dışı edilenler ve gönüllü sürgünlerini İstanbul'da yaşayanlar. Bunlar arasında hem devlet görevlileri hem de aydınlar (yazarlar-şairler) vardır (Gökhan Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", *Kök Araştırmalar*, Osmanlılar Özel Sayısı, 2000, s. 13). İran meşrutiyetinde İstanbul'un yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 175-202.

³¹ Tsutomu Sakamoto, "Istanbul and the carpet trade of Iran since the 1870's", *Les Iraniens d'Istanbul*, (ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr), Paris 1993, s. 214.

kısmı İstanbul'da ikamet etmeyi tercih etmişlerdi. Halı tüccarlarından bir kısmı Validehan'da ticaretlerini sürdürmüşlerdir. İran Sefiri Han Melik Sasani'ye göre İstanbul'daki İranlılar her işe ve mesleğe girişmişler, hiçbir alandan geri durmamışlardır. İranlı tüccarlar arasında ikinci sırayı, kitap satıcıları ve kağıt imalatçıları almaktadır. Bunların hem sayısı çok fazladır, hem de aralarında muteber ve servet sahibi tüccar bulunmaktadır. Hacı Mirza Fethali İsfehani gibi deri, sabun, boyama, halı yıkama, helva vs. fabrikalarına sahip olup yıllar boyu yüzlerce İranlıyı dükkanlarında istihdam eden fabrikatörler de vardır.³² Tahran'da büyük ölçekli ticaret yapan tacir bir babanın oğlu olarak 1855'te İran'da dünyaya gelen Hacı Mirza Fethali İsfahanî, babasının iflası üzerine bir kumaşçıda çırak olarak iş hayatına atılmıştır. Babasından kalan mirasın cüzi bir miktarını ancak elde edebilen Hacı Mirza Fethali; İstanbul, Bulgaristan ve Balkan şehirleriyle ticarete girişerek elli yıl zarfında İstanbul'da hatırı sayılır bir mal varlığı elde etmiştir.³³

İstanbul'daki Acemler arasında hatırı sayılır miktarda tütün tüccarı vardı.³⁴ Bu nedenle olsa gerek sigara satıcılığı gibi bazı işler neredeyse yalnızca İranlılara aittir.³⁵ Beşiktaş'ta 30 yılı aşkın bir süredir İstanbul'da tütüncülükle meşgul olan Ali Papağanı adlı bir İranlının tütün dükkanı vardı.³⁶ Çay ve kahve satıcılarının, araba ve fayton sürücülerinin de çoğu İranlı'dır.³⁷ Fayton sürücülerinin sayısı o kadar çok olmalı ki İstanbul'daki

³² Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, trc. Hakkı Uygur, İstanbul 2006, s. 74-75.

³³ Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İran'a İmam Rıza'nın kabrini ziyarete gittiği esnada, İstanbul'daki işlerin başında bıraktığı kardeşi Hacı Muhammed İbrahim vefat etmiştir. Bu vefatın ardından bir takım şaibeler çıkmış ve Mirza Fethali, servetinin bir kısmını geri almak için epeyce uğraşmak zorunda kalmıştır. Hacı Mirza Fethali İsfahanî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Han Melik Sasani, *a.g.e.*, s. 51-61.

³⁴ Tsutoma Sakamoto, *a.g.m.*, s.214.

³⁵ Han Melik Sasani, *a.g.e.*, s. 75.

³⁶ "Asla evlenmemiş ve geceleri dükkanında yatar. Sultan'ın sarayına yakın olduğu ve saray ehliyle alışveriş yaptığı için saray kadınlarının mücevherlerini onun yanına emanet olarak bıraktıklarını herkes bilirdi. İnsanlar arasında, parasının çok olduğu ve kasasında emanet olarak çok değerli mücevherler bulunduğu konuşulurdu. 1920 yılı Kasım'ında bir sabah Tütüncü Ali'nin gece vakti öldürüldüğü haberi duyuldu..." (Han Melik Sasanî, *a.g.e.*, s. 79-80).

³⁷ Han Melik Sasanî, *a.g.e.*, s. 75.

faytoncuların kahyası Abdülhalil Halil Hoi adlı bir İranlıydı. Birkaç kağnısı ve faytonu olup, Kasımpaşa'da bir kahvenin üstünde oturan Abdülhalil Hoi hakkında anlatılanlarabakılırsa, İstanbul'un işgali esnasında askeri malzeme taşımacılığından 200 bin lira para biriktirmişti.³⁹ Yukarıda sayılan meslek dallarının yanı sıra İstanbul'daki Acemler; hattatlık, mücellidlik, kağıtçılık, tablacılık/manavcılık, sakalık ve camcılık gibi mesleklerde de faaliyet göstermişlerdir.

Validehan'ın Tarihçesi ve Fizikî Özellikleri: Validehan, Eminönü'nde Mercan'da, Çakmakçılar Yokuşu ile Fırıncılar Yokuşu arasında, yolun şartlarına ve bulunduğu alanın topografyasına bağlı olarak konumlanmıştır. Vakfiyesine göre etrafı mescit ve vakıflarla çevrili olan hanınbirçok odası, dükkanları, kulesi ve mescidi bulunmaktadır.⁴⁰ Evliya Çelebi, hanın Kösem Sultan tarafından zamanın Cerrahbaşısı Mehmet Paşa Sarayı'nın yerine inşa ettirildiğinden bahsetmektedir. İnşa edildiği esnada Mahmudpaşa'daki en büyük han, Validehan'dı. İki katlı olarak inşa edilenhanın bir tarafında "cihannüma kulesi" bulunmaktadır. Develigi, 1000 adet at ve katır alabilme kapasiteli bir ahır ile ortasında da cami-i şerifi bulunmaktadır.⁴¹ Yapı, Kösem Sultan'ın Üsküdar'da inşa ettirdiği Çinili Külliyesi'ne vakfedilmek üzere inşa ettirilmiştir. IV. Murat döneminde (1623-1640) inşa edilmiş olan Validehan, en geniş yerinden alınan ölçüleri itibariyle 98x168 m ölçüsünde bir alana, üç avlu üzerinde planlanmıştır.⁴²

³⁸ Tophane'de Karabaş mahallesinde İranî Samed'in kahvesi üzerindeki odada ikamet eden Rıza b. Tahir'in tabiyet değişikliği talebi üzerine yapılan 10 Ağustos 1908 tarihli sorgulamasında; İran'dan İstanbul'a sermayesi olmadan gelenlerin başlangıçta faytonculuğu tercih ettiği, belirli bir sermaye biriktirdikten sonra kahvecilik vb. işleri yaptığı görülmektedir. "Ben [Rıza b. Tahir] İran'ın Tebriz vilayeti dahilinde Hoy kazasının Sultan Ahmed Karyesi ahalisindenim. 20 sene evvel Dersaadet'e geldim evvela Kasımpaşa'da 7 sene bargirci sürücülüğü ettim. 3 sene de yine mahall-i mezkurda kendi hayvanımla bargircilik ettim. Bilahare bargirimi furuht ederek rıhtımda vesair mahallerde 6 sene sakalık ettim, üç buçuk sene de Galata merkezi altında ve Mumhane caddesinde hanın köşe başında kahvede çaycı ve kahvecilik ettim. 5-6 mahdan beri de ötede beride satıcılık ve manavcılık ederim." (BOA, ZB, 28/33, 5 Aralık 1908/22 Teşrinisâni 1324).

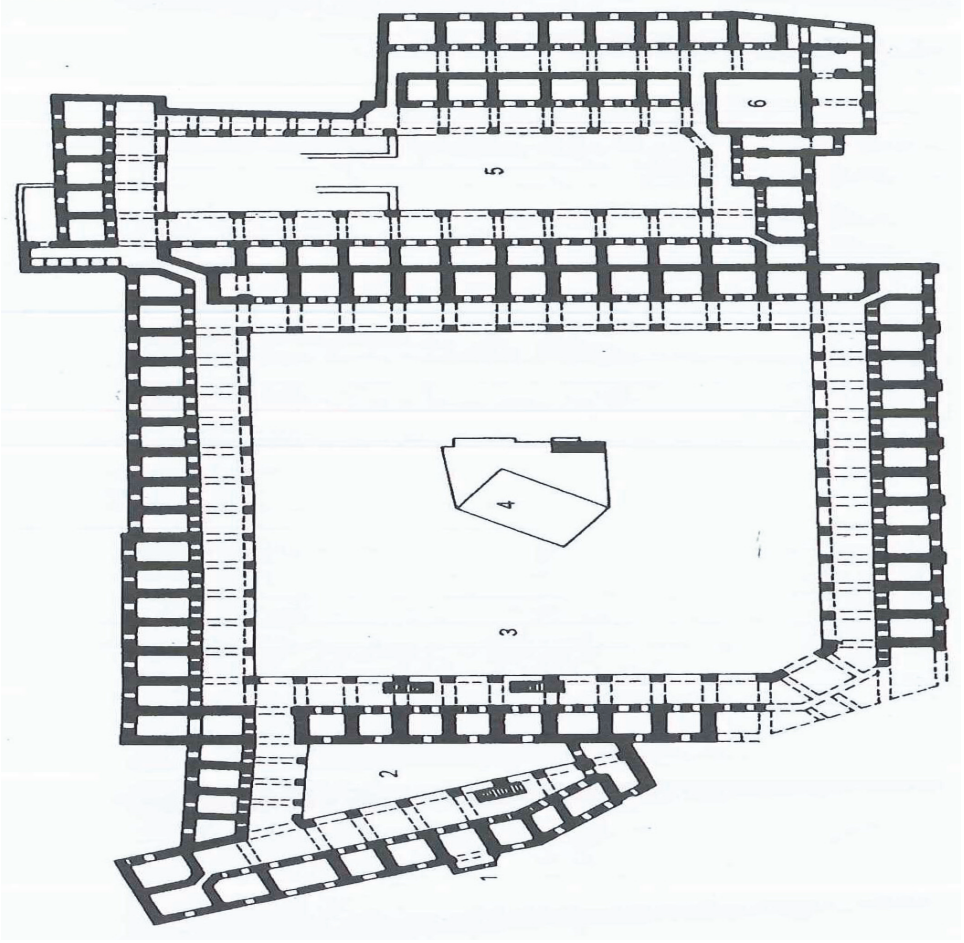
³⁹ Han Melik Sasani, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁰ Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan-Hayati, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, İstanbul 2014, s. 118-19.

⁴¹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, I, s. 133-134.

⁴² Gönül Cantay, "Valide Hanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, s. 362.

Şekil 1: Valide Han planı

Kaynak: Nursel Gülenaz, Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar, İstanbul 2011, s. 55.

Günümüzde de mevcut olan han iki katlı ve üç avluludur. Büyük ve Küçük Validehanı olarak isimlendirilen yapının plan kuruluşu, bütünüyle inşa alanının topografyasıyla ilgilidir. Çakmakçılar Yokuşu'na açılan cephesini oluşturan bölümde üçgen konumlu bir avlu etrafında revaklar ve revakların gerisinde iki kenar boyunca düzenlenmiş mekanlar yer alır. Bu revaklı avlu ve mekanlardan oluşan ön yapı, "Han-ı Kebir" denilen ve 60x63 m ölçüsündeki revaklı büyük avlu etrafında yer alan mekanlardan

meydana gelen yapı bloğuna, revak altındaki tonozlu bir girişle bağlanır. Büyük Validehan'ın bu bölümünün, han-kervansaray mimarisinde çokça kullanılan revaklı kare avlu etrafındaki mekan sıralardan oluşan plan şemasında inşa edildiği görülür. "Han-ı Sağır" adı ile anılan Küçük Validehanı ise Fırıncılar Yokuşu'na kadar uzanan alanda, bulunduğu yerin imkan verdiği şekilde 15x56 m ölçüsündeki enine dikdörtgen, revaklı bir avlu etrafında yer alan, birer pencere ve kapı ile revak altına açılan mekanlar şeklinde planlanmıştır.⁴³ Validehan'ın yine Fincancılar Yokuşu'nda ikinci bir kısmı olan Küçük Han (Han-ı Sağır), bir kısmının çökmesi neticesinde yıkılmıştır. Validehan'ın üçüncü avlusunda diğer avlulardan farklı olarak bodrum kat mevcuttur. Rampa ile inilen bu bodrum kat hayvan barınağı olarak inşa edilmiştir.⁴⁴ Birinci ve ikinci avluda 153, üçüncü avluda 57 olmak üzere toplam 210 odası olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁵

Büyük Validehan'ndaki odalarda genellikle bekarlar yaşıyordu. Bunlardan bazıları sonradan Osmanlı tarihinin tanınmış kişileri olmuşlardır (Lârî Mehmed Efendi, Yeğen Mehmed Paşa gibi). Fakat handa büyük ölçüde İranlılar ve Şiî Azerîler barınıyordu. Bunlar arasında bazı Ermeni tüccarların da varlığı bilinmektedir. J. de Thévenot'dan öğrenildiğine göre İstanbul'a gelen bazı yabancılar da XVII. yüzyılda bu handa kalıyorlardı. 1652 yılında, yani Validehan'ın inşasından pek az sonra İstanbul'a gelen Fransız seyyahı, padişahın annesi tarafından yaptırılan bu hanın şehirdekilerin en güzeli olduğunu belirterek yabancı tüccarların burada daima barınacak ucuz bir oda ile mallarını koyacak bir ardiye bulduklarını yazar. Burada o yıllarda her yolcuya bir yatak, örtü, halı ve yastık verilmekteydi.⁴⁶

⁴³ aynı yer, s. 362.

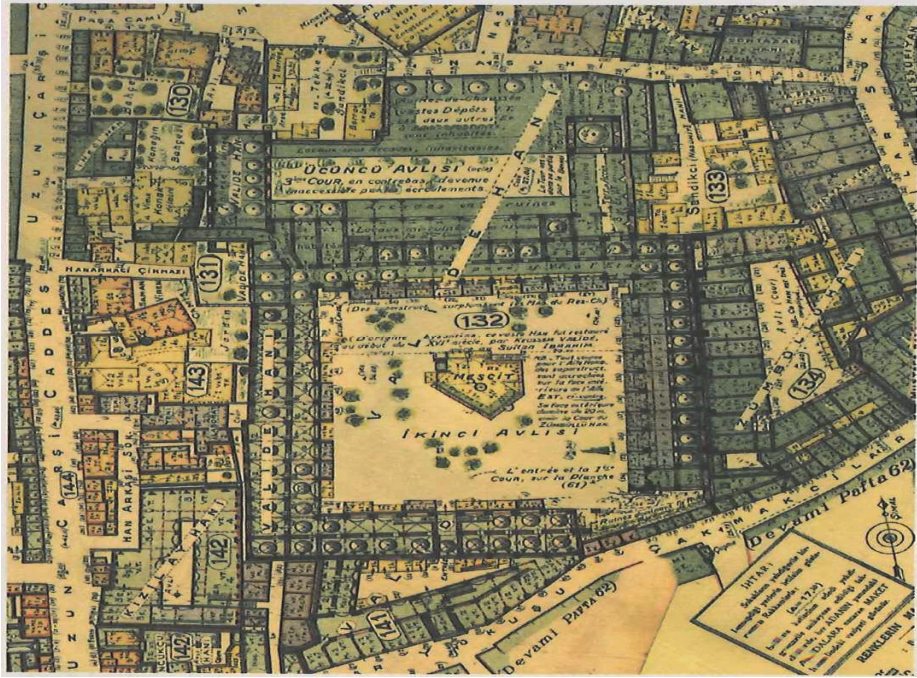
⁴⁴ Metin Erksan, "İstanbul Hanları", İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1956, s. 32.

⁴⁵ Semavi Eyice, "Büyük Valide Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Ankara 1992, VI, 517. Han'daki oda sayılarını veren *İstanbul'un 100 Hamı* adlı kaynakta toplam oda sayısının 210 olduğu belirtilip bir ve ikinci avluda toplam 153 oda bulunduğu zikredildikten sonra üçüncü avludaki oda sayısı "37" olarak verilmiştir. Basit bir hesaplama hatası olarak 57 olması gereken üçüncü avludaki oda sayısı için verilen "37" rakamı sehven yazılmış görünmektedir (Sinan Ceco, *İstanbul'un 100 Hamı*, İstanbul 2012, s. 54). Handaki odaların sayısı için Evliya Çelebi 300 rakamını verirken, hanın bânisi Kösem Sultan hakkında son yıllarda yapılmış vasıflı bir çalışma olan Murat Kocaaslan'ın doktora tezinde Validehan'daki oda sayısı vakfiyesine dayandırılarak 227 olarak zikredilmektedir.

⁴⁶ Semavi Eyice, a.g.mad., s. 516-517.

Han, ikametgah özelliğini Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürdürmüştür. Vilayet tarafından ikametgah olarak kullanımı yasaklanıp, 1931’de Validehan’daki bekâr odaları boşaltılmış, ticarethanelere kiralanmıştır.⁴⁷ 27 yıl hanın odabaşılığını yapmış Ahmed Bahadır, 1931 yılına kadar İranlıların ikametgahı olan hanın, bu yıldan sonra alınan karar ile boşaltıldığını söylemiştir. 1937 yılında handa yapılan inceleme sonrasında hazırlanan raporda, vakıflar uhdesinde olan hanın “haraba yüz tuttuğundan belediyece görülen lüzum üzerine” tehlikeli yerlerinin yıkıldığı belirtilmiştir. Ancak 1948 yılında yine İranlıların ticaret merkezi olarak kullanılan hanın 126 hissedarı bulunup, 210 odasından 57 tanesinin harap olduğu kayıtlara geçmiştir.⁴⁸

Şekil 2: Validehan’ın Pervititch tarafından çizilmiş Planı (1944)

Kaynak: Sinan Ceco, *İstanbul'un 100 Hanı*, İstanbul 2012, s. 54.

⁴⁷ Nursel Gülenaz, *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul 2011, s.55.

⁴⁸ Murat Kocaaslan, *a.g.e.*, s. 129-131.

Validehan'daki Esnaf/Tüccar Profili: Validehan inşa edildiğinden beri İranlı tüccarların da aralarında bulunduğu birçok yabancı tacire ev sahipliği yapmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Validehan'da ikamet eden tüccarlardan Hacı Abdullah İran asıllıdır. Ticaret için gittiği Edirne'de 1756 yılının sonlarında vefat ettiğinde üzerinde 13.970,5 kuruş nakit tespit edilmiştir. İranlı tacirin ardında bıraktığı eşya ve mal listesinde; şahsi eşyaları dışında, bir kölesi, bir atı, dört beygiri ile ham ipek, top kumaş, envai çeşit tülbent gibi mallar dikkatçektir. İranlı tacirin muhalefatında basmacı elinde bulunan 540 kuruş değerindeki 222 adet yemeni ile çeşitli tülbentlerin yer alması, tülbent ticareti ile uğraştığını düşündürmektedir.⁴⁹ 1764 yazında handaki İranlı tüccarlar Halep'teki ortakları için Bursa'dan ipek vesair eşyaları mekharilere yükleyip göndermişlerdir.⁵⁰ Her ne kadar Payas yakınlarında bu mal eşkiya tarafından gasp

⁴⁹ İran asıllı tacirin vefat ettiği Edirne'de yanında yer alan eşyaları ile Validehan'daki odasında bıraktığı eşya ve malların dökümü için bkz. BOA, *Bab-ı Defteri Başbakanlık Defterleri (D.BŞM.d)* nr.26430, 13 Kasım 1756 (19 Safer 1170).

⁵⁰ Tebriz-Bursa hattındaki ipek ticareti XV. yüzyılın ikinci yarısından beri Azeri Müslüman tacirler vasıtasıyla yapılmaktaydı (Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 210). XVI. yüzyılda Osmanlı-İran savaşları ve Sultan Selim'in İran ticaretini bloke etmesi, iki devlet arasındaki ticaret hacmini dalgalı bir seyre iterek İranlı göçmenlerin Osmanlı topraklarına gelişinde belirgin bir duraklamaya sebep oldu. Osmanlı yönetimi bu ticari kısıtlamalar çerçevesinde İran ipeğine ithal yasağı koymuştu. Yasağı ihlal edenlere para cezası getirince Bursa'daki İranlı tüccarlar İstanbul'a göç etmek zorunda kaldılar. Daha sonra İranlı tüccarların Tebriz-Halep yolunu kullanarak ipek ticaretini tekrar başlatmalarına rağmen bu durum genel olarak ticaret hacminin artmasında ciddi bir gelişme sağlamaya yetmedi (Halil İnalçık, "Harir", *Encyclopedia of Islam*, Leiden-London 1971, III, 213). İran ile Osmanlı arasındaki ticari ilişkiler, 1578-1639 yıllarında meydana gelen İran-Osmanlı savaşlarıyla ikinci kez darbe alınca Safevi Şahı I. Abbas ipek ticaret merkezini Tebriz'den İsfahan ve Basra Körfezi'ne kaydırarak ticaret üzerinde güçlü bir devlet tekeli kurdu. Bunun sonucunda Tebriz ve Bursa arasındaki ipek ticareti büyük bir kayba uğramış oldu. Üstelik Şah'ın İsfahan yakınlarına 6.000 Ermeni nüfusu yerleştirerek müslüman tüccarlar yerine Ermeni tüccarları tercih etmiş olması, Tebriz'in ticaretteki öneminin İsfahan'a geçmesine neden oldu. Ayrıca 1616'da İngiliz Doğu-Hint Şirketi'ne verilen ayrıcalıklar da İranlı tüccarların transit ticaretindeki etkisini iyice azaltmıştı. İpek'in yerini pamuğa bıraktığı 1769-1780 arasında Erzurum gümrük kayıtlarında görülmektedir. Bu kayıtlara göre Tebriz'den Erzurum'a gelen pamuk miktarı %1,650 artmıştır. İranlı tüccarlar İzmir ve Selanik gibi liman kentlerine yerleşmeye bu dönemde başlamışlardır. Bu da XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Azeri kökenli İranlı tüccarların, Osmanlı-İran arasındaki ticarete tekrar ağırlıklarını hissettirmeye başladıklarını göstermektedir (Fariba Zarinebaf-Shahr, "The Iranian [Azeri] Merchant Community in the Ottoman Empire and The Constitutional Revolution", *Les Iraniens*

edilse de ticaret güzergahları, tacirin ortaklıkları ve ilişkilerini gösterdiği için bu vaka önemlidir. Bu demek oluyor ki; 1764 yılında Validehan'daki İranlı tacirler, Halep'teki ortaklarına Bursa ipeği göndermekteydiler.⁵¹ XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Validehan'daki ipek tüccarlarından Mehmed Sadık'ın ipek ticaretindeki usulsüzlükleri sebebiyle Bursa'ya sürülmesi ile ilgili karar,⁵² ipek ticaretinin XIX. yüzyılın ilk yarısında canlı bir ticaret olarak Tebriz-İstanbul hattında devam ettiğini göstermektedir.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul için yapılan bir esnaf sayımında Validehan'da 123 esnaf tespit edilmiştir. Çok çeşitli esnafın bulunduğu handa; 31 sarraf, 4 dellal, 19 tüccar, 1 comesuyucu [çamaşırıcı], 18 terzi, 1 basmacı, 1 kalpakçı, 1 tütüncü, 1 berber, 1 çatıcı, 5 çanakçı, 7 çuhacı, 1 mübayaacı ve 32 muhtelif esnaf bulunmaktadır.⁵³ Bu sayım esasengayrimüslim esnafın kimliklerini tespit etse de, o dönemde Validehan'da Acemlerin bulunduğu şüphe yoktur. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da yoğun bir biçimde İranlı tüccarın varlığından söz etmek mümkündür. Azeri kökenli İranlı tacirler; İran, Rus Transkafkasyası ve Osmanlı arasındaki gevşek sınırlardan, Kafkaslar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na geçip, büyük şehir ve kasabalarda kalmışlardır. Farsça ve Türkçe (kimi zaman da Rusça) konuşan Azerilerin iki dilli olmaları bu temasları kolaylaştırmıştır.⁵⁴

1851 yılında yapılan bir yoklamada, İstanbul'un çeşitli yerlerinde oturup ticaret ile uğraşan 243 İranlı tüccar tespit edilmiştir. İranlı tüccarın 85'i suriçinde, 11'i Üsküdar'da, 4'ü Beşiktaş'ta olmak üzere 100'ü tönbekici esnafını oluştururken, 143'ü de hanlar içindeki odalarda ticaret yapan esnafı teşkil etmekteydiler. Validehan'daki 59 İranlı tüccarın varlığı, 1851'de İstanbul'daki İranlı tacir ve esnaf grubunun %24'ünün Validehan'da ticaret yaptığını göstermektedir. Hanlar bölgesindeki İranlı tacirlerin Hacı Nazif

d'Istanbul, ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr, s. 204-206; Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 174-175).

⁵¹ BOA, Cevdet İktisat (C.İKT), 3/118, 19 Ağustos 1764 (20 Safer 1178).

⁵² BOA, C. İKT, 27/1343, 18 Nisan 1825 (29 Şaban 1240).

⁵³ Bünyamin Demir, "XIX. Yüzyılda Tarihi Yarımada Hanlarının Ekonomik Yönü", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.35.

⁵⁴ Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", *Tarih ve Toplum*, S. 166, İstanbul 2007, s.26.

Ağa Hanı, Büyük Yıldız Han, Mercan Bekçibaşı Hanı, Vezirhan, Cafer Ağa Hanı, Sünbül Han ve Validehan'da ticaret yaptıkları kaydedilmiştir. Hanlar bölgesindeki İranlı tacir yoğunluğu açısından da Validehan'ın % 41 oranındaki İranlı tacir varlığı ile öne çıktığı görülmektedir.⁵⁵ Bu sayımdan yaklaşık iki yıl sonra İstanbul'daki Acem topluluğun mezarlık taleplerini dile getiren dilekçenin altında imzası bulunan 75 İranlı tacirin bir kısmının Validehan'da ticaret yaptığını tahmin etmek zor değildir.⁵⁶

Tablo 1: 1851'de Validehan'da kiralanmış odalar ve Kiracıları Acem Tacirler

<i>Kiralanan oda</i>	<i>Kiracı</i>
Zaferiçe'nin odası	Tüccar İsmail Ağa
Palacı odası?	Tüccar Hacı İsmail
Sadullah Efendi haremının odası	Tüccar Abdürrahim Ağa
Hoca Bedros odası	Tüccar Abdülgaflar Ağa
...ci Yanko odası	Tüccar Abdullah Ağa
Meryem odası	Tüccar Hacı Rıza Ağa
Aznur oğlunun odası	Hacı Ağa Baba
Markaroğlu Mardiros odası	Tüccar Hacı Feracallah?
Hidayet oğlu odası	Tüccar Hacı Mirza Ağa
Ekmekçibaşı Mustafa Bey'in odası	Tüccar Ağa Rasul
Tahsin Beyefendi'nin odası	Tüccar Hacı Seyid Ağa
Celal Bey'in odası	Tüccar Ahmed Ağa?
Sadık Bey'in odası	Tüccar...?
Şakir Efendi odası	Dikimci Ali?
Tokadî Feylos odası	Tüccar Kürehciyan?
Kantar oğlu Bedoz odası	Tüccar Numan Ali Askar
Terzi Tordes odası	Dikimci Muhammed
“	Dikimci Kasım
Markaroğlu odası Tüccar
Ekmekçi Kigork odası	Hacı Resul tüccar
Merkumun bodrumu	Dikimci Hasan Ali
Peştemalcioğlu odası	Ali Ağa
Misak odası	Dikimci Esad Ağa

⁵⁵ BOA İ.HR, 74/3603, 14 Ocak 1851 (11 Rebiülevvel 1267).

⁵⁶ BOA, İ.HR, 104/5103, 4 Aralık 1853 (3 Rebiülevvel 1270).

Şekerci odası	“
Terzi Tordes odası	Tüccar Mirza
Markaroğlu odası	Tüccar Ali Askar
“ diğer odası	Abdürrahim
“	Tüccar Hacı Ağa Taki
“	Tüccar Hacı Ali Ekber Ağa
Pekmezoğlunun odası	Tüccar Muhammed Ağa Taki
Şemsi Efendi'nin odası	Tüccar Hacı Ali Settar
Markaroğlu'nun odası	Tüccar Abdürrezzak Ağa
Çukacıoğlu Nikola'nın odası	Tüccar Ali Ekber Ağa
Sekyas'm? Odası	Tüccar Hacı Ali Ekber Ağa
Saatçi Yaşinik? Odası	Abdurrahman Seyit? Ağa
Ohannes kalfanın odası	Tüccar Feracallah? Ağa
Sekiz hisseli diğer oda	Tüccar Hacı Ahmed Ağa
... Ergalu'nun? Odası	Tüccar Hacı Muhammed Ağa
Uncu Meceder'in? Odası	Tüccar Hacı Abdürrahim Ağa
İplikçi Kostantin'in odası	Tüccar Seyyit Muhammed Ağa
Kuşakçı Hacı Mustafa odası	Tüccar Hacı Ahmed Ağa
Billur'un odası	Tüccar Hacı Rıza
Şamlı Hacı Necib Ağa odası	Tüccar Hacı Muhammed Ağa
Markaroğlu'nun odası	Tüccar Seyit Sadullah Ağa
Hanife Hanım odası	Tüccar Hüseyin Ağa
David'in odası	Tüccar Hacı Salih Ağa
Kadit odası	Tüccar Ahmed Ağa
Markaroğlu'nın odası	Tüccar Ebu't-turab?
Tülbentçi Mesrub odası	Tüccar Hacı Mir Fethallah
Mıgırdıç'in çameşûyhânesi	Tüccar Hacı Muhammed Ağa
Uncu Hacı Mehmed odası	Tüccar Seyit Kerim Ağa
Eğerci Zahar odası	Tüccar Ali Askar
Merkûmun diğer odası	Tüccar Muhammed Bakır
Şemsi Efendi odası	Tüccar Hasan Ağa
Hacı Namık Efendi odası	Tüccar Abdürrahim Ağa
Abdullah Ağa odası	Tüccar Hacı Ahmed Ağa
Veyis Molla odası	Tüccar Ali Ekber Ağa
Eğimli Kasab odası	Tüccar Mir Süleyman
Veyis Molla'nın diğer odası	Tüccar Ali Ağa

Kaynak: BOA, İ.HR.74/3603, 14 Ocak 1851 (11 Rebiülevvel 1267).

Yukarıdaki tablo 1851’de Validehan’daki odaları kiralamak suretiyle ticaretlerini devam ettiren Acem tüccarları göstermektedir. Ağırlıklı olarak tüccarlardan oluşan listede zanaatkâr olarak dikimciler de göze çarpmaktadır. Bu listede Validehan’daki Pekmezoğlu’nun odasını kiralamış görünen Muhammed Taki Ağa’nın, birkaç yıl sonra iflas ettiği için handaki odası kapatılan Acem tüccar olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁷

1851 sayımında tespit edilen 243 İranlı tacirin 100’ü tütün ticareti ile uğraşıyordu. Bu rakam İstanbul’daki İranlı tüccarın %41’inin yani neredeyse yarısının tütüncülükle geçindiğini göstermektedir.⁵⁸ 1873’e kadar İstanbul’daki İranlı tönbekici esnafı, yoğun olarak Tamburacı Han’da yaşamaktaydı. 1873’te Reji’ye karşı girişilen İranlı ayaklanmasında, handa yaşanan silahlı arbede neticesinde 145 İranlı, Osmanlı makamlarınca Zabtiye nezaretine götürülmüştür. Bu hadiseden sonra İstanbullu bir Rum olan Tamburacı hanın sahibi İranlıları handan çıkarmış, çıkarılan İranlıların büyük bir kısmı da Validehan’a gitmiştir.⁵⁹ Şark ticaret yıllıklarındaki verilerden yola çıkarak hazırlanan Validehan’a ait esnaf listelerinde, tütüncü/tömbekiciler için özel bir kayıt düşülmemiştir. Listelerde belirtilmese de “negociant [tüccar]” başlığı altındaki tacirlerden bir kısmının tütüncü olduğunu tahmin etmek zor değildir.

⁵⁷ Taki Ağa’nın biriken kirası hakkında Validehan odabaşısının kaleme aldığı dilekçe, 1856 Nisan’ında Ticaret Nezareti’ne sunulmuştur(BOA, HR.MKT, 356/53, 14 Nisan 1856 (8 Şaban 1272).

⁵⁸ Bu sayımda Üsküdar’da 11, Beşiktaş’ta 4 ve diğer tütüncü esnafı da Suriçinde olmak üzere ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Ayasofya’da 6, Ahırkapı’da 1, Previz Ağa mahallesinde 1, Tavukpazarı’nda 4, Okçularbaşı’nda 4, Simkeş hanı civarında 3, Koska’da 2, Aksaray’da 4, Çukurçeşme’de 1, Direklerarasında 2, Beyazıt meydanında 3, Vezneciler’de 1, Mercan’da 4, Mahmutpaşa’da 3, Nuruosmaniye’de 1, Alacahamam’da 1, Mısır çarşısında 1, Balıkpazarı’nda 2, Balıkpazarı kapısı dışında 2, Bahçekapı’da 1, Hocapaşa’da 3, Tahtakale’de 6, Zindankapı’da 1, Yemi iskelesinde 1, Odun kapıda 1, Ayazma kapıda 1, Kantarcılarda 3, Kapan-ı dakikte 7, Tekfurdağı iskelesinde 2, Cibali kapısında 1, Sultan Mahmud’da 4, Sultan Mahmud civarında 4, Hafafhane’de 1, Saraçhane başında 2, Şehzadebaşı’nda 1 olmak üzere Suriçinde 85 İranlı tütüncü bulunmaktadır(BOA, İ.HR, 74/3603, 14 Ocak 1851/11 Rebiülevvel 1267).

⁵⁹ Sinan Kunalalp, “L’Affaire de Tahtakale: Relations de la Communauté Persane d’Istanbul Avec Les Autorités Ottomanes”, *Les Iraniens d’Istanbul*, ed.Thierry Zarccone and Fariba Zarinebaf-Shahr, Paris 1993, s. 253-254.

Aşağıdaki tablo 1884-1920 yılları arasında Validehan'daki esnafın ezici çoğunluğunun İranlı tacirler olduğunu bir kez daha göstermektedir. Elimizde düzenli verileri bulunan bu 36 yıl boyunca Validehan'daki Türk kökenli İranlı tüccarın handaki toplam esnaf içindeki sayısı %90 civarındadır. 1885'ten 1890'a kadarki beş yıllık dilimde İranlı tacir oranında iki kat artış görünse de bunu mutlak bir artış gibi algılamamak gerekir. 1890'da genel olarak hanın nüfusu ve İranlı tüccar nüfusu artmış olabileceği gibi, Şark ticaret yıllıklarının hazırlandığı ilk evreler olması başka ihtimalleri de akla getirmektedir. Han-ı Kebir, Han-ı Sağır gibi kısımlardan oluşan Validehan'ın bu kısımlarının ilk sayımlarda gözardı edilip 1890'da bu kısımlardan birinin hesaba katılması ile bu artış söz konusu olabilir. Bu ihtimali de göz önünde bulundurarak 1885-1890 arasında İranlı tacir sayısında ciddi bir artış iddiasına ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. 1893-94 ile 1895 yıllıklarındaki rakamlar arasında genel esnafta 9 kişilik, İranlı esnaf da ise 10 kişilik bir düşüş görünmektedir. Bu düşüşün zarar eden tacirlerin işi bırakıp handaki odalarını terketmesi ya da 1894 İstanbul depreminin handaki bazı odaları kullanılamayacak duruma getirmesi gibi birçok nedeni olabilir.⁶⁰ 1896-97 yıllığındaki veriler ile 1903 yıllığındaki veriler Validehan'ın genel nüfusunda 17 kişilik bir artış olduğunu göstermektedir. Aynı yıllarda handaki İranlı esnafın artış oranına bakıldığında yeni gelen esnafın neredeyse tamamının İranlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. 1908'den itibaren 1920'lere kadar handaki esnaf oranında düzenli bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşün sebeplerini bilemesek de İranlı esnaf/tacir oranına yansımadağı açıktır. 1920'de handa kalan az sayıdaki esnafın tamamının İranlı olması, İranlı olmayan esnaf ve tacirlerin hanı terkettiklerini göstermektedir.

⁶⁰ Sema Küçükalioglu Özkılıç'ın 1894 depremi hakkındaki doktora tezinin ekler kısmında, Büyük Valide Hanı, depremden zarar gören binalar arasında zikredilmiş ve "deniz tarafına bakan kısmının tehlikeli şekilde yıkılmak üzere olduğu" belirtilmiştir (Sema Küçükalioglu Özkılıç, "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 339).

Tablo 2. Validehan'daki İranlı esnaf miktarı

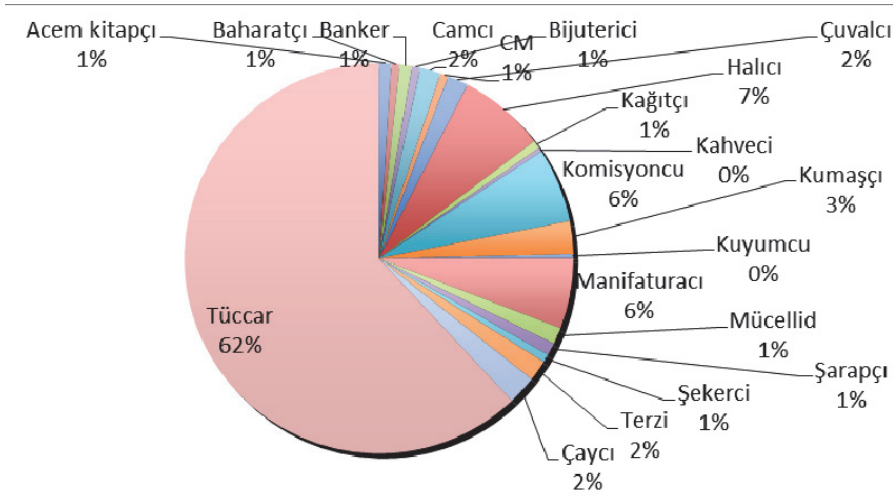
<i>Sene</i>	<i>İranî Tüccar</i>	<i>Toplam Tüccar</i>	<i>Acem Tüccarın Yüzdellik oranı</i>
1885	30	43	%70
1889-90	70	80	%88
1891	72	82	%88
1893-94	69	77	%90
1895	59	68	%87
1896-97	59	67	%88
1903	75	84	%89
1905	63	73	%86
1909	57	61	%93
1912	53	57	%93
1913	51	54	%94
1914	47	50	%94
1915	46	49	%94
1921	12	12	%100

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401, *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45, *Annuaire Oriental* (1921), s. 1190-13.

Aşağıdaki grafik 1884-1913 yılları arasında Validehan'dabulunan esnafın mesleki dağılımını göstermektedir. Şark ticaret yıllıklarındaki veriler ışığında hazırlanan grafikte açıkça görülmektedir ki; Validehan'daki esnafın %62'sini tüccarlar oluşturmaktadır. Bu tüccarların ne tür mal ticareti yaptığı belirtilmeden sadece tüccar oldukları kaydedilmiştir. Özellikle tüccar olarak kaydedilenlerin dışında ticaretini yaptıkları mal ile birlikte kaydedilenler vardırki bunların başında halı, özellikle İran halısı ticareti yapanlar gelmektedir. Bunları kumaş ve manifatura türü mallar satanlar ile çok az da olsa külahi başlık, tülbent ve kanaviçe çuval [sac vides] ticareti yapanlar takip etmiştir. Halıcular(%7),manifaturacılar(%6),kumaşçılar(%3) ve çuvalcılarının(%2) da rahatlıkla eklenebileceği tüccar kategorisi, %80'lik bir oranile Validehan'da en fazla icra edilen meslek grubunu oluşturmaktadır. Han'daki geri kalan esnaf ise %6 komisyoncu, %2'lik oranlarda çaycı, terzi, camcı, %1'lik oranlarda mücellid, Acem kitapçı, kağıtçı,baharatçı, bijuteri, banker, dövizci (changeur de monnaies), şekerçi ve şarapçıdan

müteşekkildir. Bu listeye %1'lik dilimin de altında olduğu için yansımayan kuyumcu ve kahveciyi de eklemek gerekmektedir. Bu grafikte görülen %1'lik Acem mücellid ve %1'lik Acem kitapçı/matbaacı oranı, Validehan'ın Acem kitapçı ve matbaacıların merkezi olduğu genellemesini yanlışlama-makla beraber, genel mesleki dağılımda küçük bir yekün teşkil ettiklerini göstermektedir. Sayıları handaki genel esnafa oranla az da olsa *Ahter* gibi en uzun soluklu Farisî gazetesinin basıldığı matbaa ile Şirket-i Sahhafiye-i İra-niye matbaasının burada olması, Validehan'ın Acem kitapçıların merkezi olarak algılanmasına neden olmuştur.

Grafik 1. Validehan'daki Meslekî Dağılım

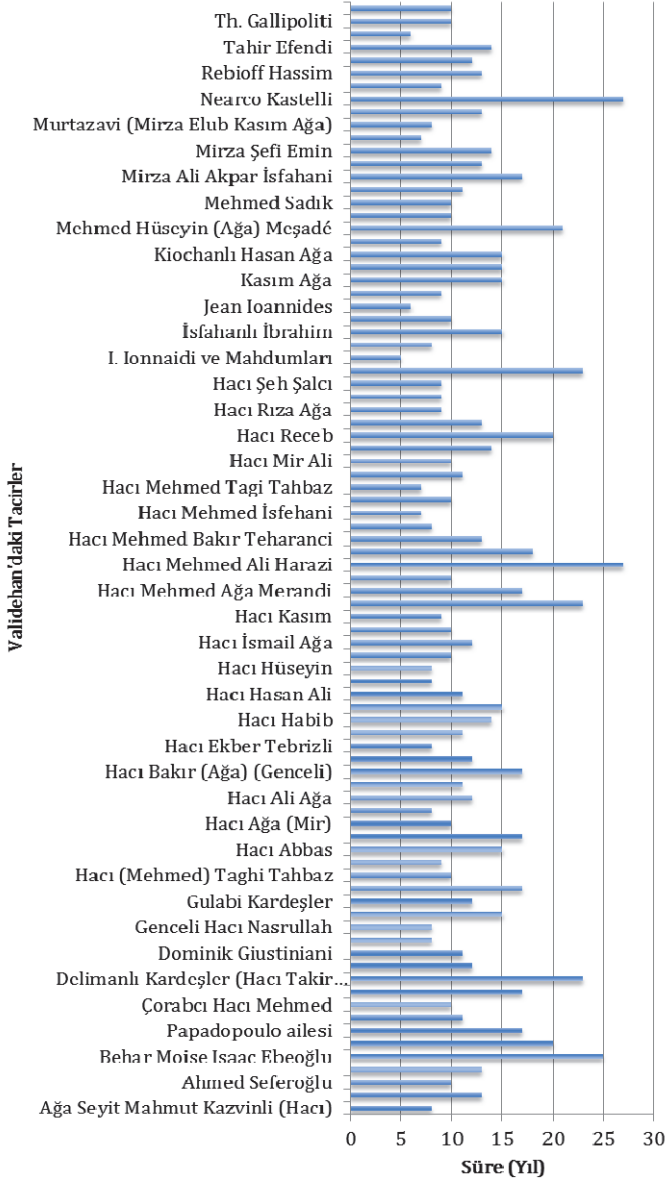

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401, *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45.

Aşağıdaki 2 numaralı grafik, Validehan'daki esnafın handa buldukları süreleri göstermektedir. Grafikte Validehan'da on yılın altında ticaret yapan esnaf gösterilmemiştir. 26 yıl boyunca handa ticaret yapan Nearco Kastelli, Validehan'ı en uzun süreli kullanan tacir olarak görülmektedir. Mois Behar Isak Ebeoğlu'nun 21 yıllık ticaretini aynı aileden J. Ebeoğlu'nun üç yıl daha sürdürmesi ile, 24 yıllık bir ticari tecrübe ile çuka tüccarı

Ebeoğlu ailesinin Validehan'da ikamet ettiği tespit edilmiştir. Ticari hayatlarının 22 yılını Validehan'da geirdiğibelirlenen Delimanlı/Dilmanlı Kardeşler (Hacı Takır ve Hacı Rıza) ve Hacı Mehmed adlı tacirler, isimlerinden de anlaşılacağı üzere İran kökenlidir. 22 yıl boyunca ticaretini Validehan'ın 39 numaralı odasında sürdüren Hüseyin Said, şekerci olarak kaydedilmiştir. 21 yıl boyunca Validehan'da ticaret yapan Mehmed Hüseyin Ağa Meşade ile 20 yıl boyunca Validehan'da ticaret yapan Hacı Recep halı ticaretiyle uğraşmıştır. Hanın en eski sakinlerinden C. Eliasco 20 yıl boyunca Validehan'da bankerlik yapmıştır. İranlı tüccarlardan Hacı Abdül Rehim, Genceli Hacı Bakır Ağa, Hacı Mehmed Ağa Merandi, Hacı Mehmed Ali Harazi, Hacı Mehmed Bakır Hariri ve Mirza Ali Ekber İsfehanî ise 17 yıl boyunca Validehan'da ticaretlerini sürdürmüşlerdir.

Grafik 2. Validehan'da ticaret yapan tacirlerin handa buldukları süreler

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401, *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45.

Şark ticaret yıllıklarından elde edilen tüccar listelerinde Validehan'da aile işletmelerinin yaygın bir işletme modeli olarak kullanıldığı görülmektedir. İşletme isimlerinde Delimanlı Kardeşler, Destmalcı Kardeşler, Gülabi Kardeşler, Taharancı Kardeşler ya da Ferid Basmacılar ve mahdumları, I. Ionnaides ve mahdumları gibi adlandırmalar, aile işletmelerinin varlığının kanıtıdır. Aralarındaki akrabalık ilişkilerinin derecesini/bağını, bu listelerden görebilmek mümkün değilse de, aynı soyadını taşıyan isimlerin bazen "... Kardeşler", bazen "... Mahdumları", bazen de "...Şirketi" olarak yıllıklarda yer alması, aynı aileden bireylerin bazılarının ortaklıklar kurmak suretiyle ticaretlerini Validehan'da sürdürdüklerini gösterir.

1885-1905 yıllıklarında isimleri kesintisiz zikredilen Papadopoulo ailesinde olduğu gibi, yıllıklarda kesintisiz olarak rastlanan aile isimleri takip edilerek işletmelerin devamlılığı sorgulanabilir. Kumaş taciri olan Papadopoulo ailesinden 1885-1893 yıllıklarında "C."nin ticaret yaptığı görülmüştür. Müteakip yıllarda işletmenin adına şirket ibaresi anlamına gelen "Cie" kısaltması eklenmiş, 1893-1897 yıllıklarında "Z.A. Papadopoulo et Cie", 1893-1905 yıllıklarında "D.A. Papadopoulo et Cie"olarak isimlerine rastlanılmıştır. İşletme sürekliliğinin gözlemlendiği bir diğer aile ise İran kökenli Taharancı ailesidir. 1889-1894 yıllıklarında Mirza Ali Ekber Taharancı'nın adı geçmektedir. 1900-1905 yıllıklarında Taharancı Kardeşler olarak yer alan aileden Hacı Mehmed Taharancı'nın adı ise 1898-1914 yıllıklarında zikredilmektedir. Dikkat çeken diğer bir İranlı aile olarak Çorapçı ailesinden yıllıklarda ilk görülen Hacı Said Çorapçı, 1893-1897 yıllıklarında zikredilmektedir. Ardından 1898-1902 yıllıklarında Hacı Sadık Çorapçı, 1904-1914 yıllıklarında Rıza Gulam Çorapçı ve 1905-1914 yıllıklarında ise Hacı Mehmed Çorapçı görülmektedir.

Çoğunluğunu Tebriz ve civarından gelen tüccarların oluşturduğu Validehan'da aynı aileden farklı bireylerin aile işletmelerini münavebe usulü yani nöbetleşesürdüğü görülmektedir.⁶¹ Çorapçı ailesine bakıldığında

⁶¹ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde adlı seyyah İstanbul'a geldiğinde misafir olduğu Validehan'ın eski tacirlerinden Tebrizli Hacı Mir Cafer Ağa ve oğullarından bahsetmektedir. Tacir Hacı Mir Cafer Ağa'nın ilk hanımından Hacı Mir Kasım, Hacı Mir Muhammed Ağa, Hacı Mir Ağa ikinci hanımından Hacı Mir Nimetullah adlarında dört oğlu vardır. Tacirin oğullarından her yıl biri İstanbul'da olur ve Validehan'daki hususi odalarında [girişteki 21 numaralı oda] ticaretle meşgul olurlardı. Seyyah İstanbul'a geldiğinde oğullardan Hacı Mir Muhammed Ağa İstanbul'daydı. Seyyahı Validehan'da,

Validehan'ın 74 numaralı odasında 1893-1902 yıllıklarında önce Hacı Said, sonra da Hacı Sadık'ın ticaretlerini devam ettirdiği kaydedilmektedir. 1903 yıllığında Çorapçı ailesinin ismine Validehan'da rastlanılmamaktadır. 1904 yıllığında yine ailenin daha önceki üyelerinin kullandığı 74 numaralı odada Rıza Gulam Çorapçı'nın 1914'e kadar ticaretini sürdürdüğü görülmektedir. 1905 yıllığında Çorapçı ailesinden ikinci bir şahsın, Hacı Mehmed'in İstanbul'da ticarete atıldığı görülmektedir. 1905-1914 yıllıklarında Validehan'ın 25 numaralı odasında ticaret yapan ikinci bir Çorapçı ailesi ferdinin bulunması, Çorapçı ailesinin İstanbul'da ticaretlerini ilerlettiklerini göstermektedir.

Tebriz'e dönebilmek için kardeşi Hacı Mir Ağa'nın Tebriz'den gelmesini beleyen Mir Muhammed Ağa ağırlamıştır. Birkaç gün sonra da Hacı Mir Ağa'nın Tebriz'den gelmesiyle Mir Muhammed Ağa Tebriz'e dönmüştür(Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 86-87).

Validehan tüccarlarından Hacı Rıza Çorapçı'nın antetli mektubu

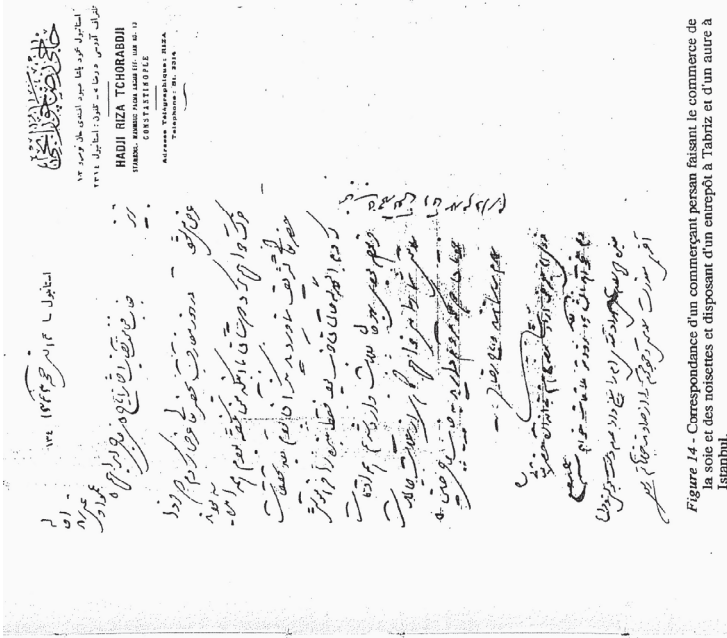

Figure 14 - Correspondance d'un marchand persan faisant le commerce de la soie et des noisettes et disposant d'un entrepôt à Tabriz et d'un aurre à Istanbul.

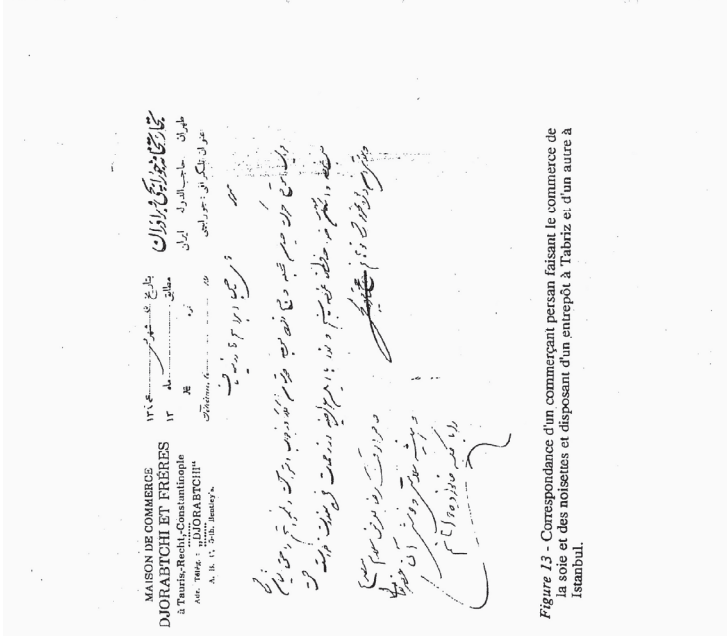

Figure 13 - Correspondance d'un marchand persan faisant le commerce de la soie et des noisettes et disposant d'un entrepôt à Tabriz et d'un aurre à Istanbul.

İstanbul'a yerleşip, Validehan'da ticaret yapan tipik bir Acem tacir olarak Hacı İbrahim Halil Ağa örneği zikredilmelidir. Kendisi İran tebasından olup, İstanbul'da ticaretle iştigal ederken Osmanlı vatandaşı bir hanımla evlenip İstanbul'a yerleşen Halil Ağa, 19 Ocak 1890'da Validehan'da işinin başında vefat edene kadar burada yaşamıştır. Şirket-i Sahhafiyye-i Osmaniyye'nin birinci hissedarı olan İbrahim Halil Ağa'nın asıl işi Validehan'daki odasında icra ettiği kaliçe ve eşya-yı saire ticaretidir.⁶² İbrahim Halil Ağa, İstanbul'daki Acem topluluğun gelişimine katkıda bulunan en önemli girişime ön ayak olmuş tacirlerden biridir. Şirket-i Sahhafiyye-i İraniyye gibi 25 yıl boyunca yayın faaliyetinde bulunacak bir şirketin kurucu unsurlarından biri olması, ileri görüşlü bir tacir olduğunu göstermektedir. Kendi asli ticaretinin yanı sıra İstanbul'daki en aktif kitap şirketlerinden birine ana hissedar olarak, oğlunun da matbaacılık/yayıncılık mesleğinde ilerlemesine yol açmıştır. Nitekim İbrahim Halil Ağa'nın oğlu İsmail, henüz 15 yaşında iken Şirket-i Sahafiyye-i İraniyye'de matbaacılık/kitapçılık yapmaya başlamıştır. İsmail daha sonraki mesleki hayatında bağımsız bir matbaa açmak istemiş ve kitapçılığa devam etmiştir.⁶³

1907 yılının başlarında Validehan'daki İranlılara ait bir dükkanın molozlarının satışı, handaki ilişkiler ağı ile İstanbul'daki Acem topluluğu arasındaki ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. Dükkan sahibi İranlı Resul Ahund'un müzayede usulü ile satışa çıkardığı enkazı, hanın aşçısı olan İranlı Hacı Sadık b. Cafer, 260 kuruşa almıştır. Hacı Sadık enkazı alırken nakit parası olmadığı için hemşehrisi marangoz Hüseyin'den borç para alarak malı satın almıştır.⁶⁴ Bu olayda dikkati çeken hadise, alıcı İranî Sadık'ın nakit para ihtiyacını bir başka İranlı'dan yani hemşehrisi marangoz Hüseyin'den temin etmesidir. Muhtemel hemşehrilik dayanışması hem handaki esnaf arasında hem de İstanbul'daki Acem topluluğu içerisinde büyük ölçüde sürdürülmekteydi. Çünkü hanlarda öbeklenmenin gerekçelerinden biri de bu dayanışma anlayışıdır. Ayrıca hemşehrilik ilişkisinin hanın aşçısının işe girişinde de kolaylık sağladığı şüphesizdir. Ağırlıklı esnafın/tüccarın İranlı olduğu bir handa, aşçı tercihinin İranlı'dan yana kullanılması son derece doğaldır.

⁶² BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 2970/31, 20 Temmuz 1895 (27 Muharrem 1313).

⁶³ BOA, DH.MKT, 927/55, 29 Ocak 1905 (23 Zilkade 1322).

⁶⁴ BOA, ZB, 55/72, 8 Nisan 1907 (26 Mart 1323).

İsimlerini tespit edebildiğimiz Validehan tüccarları hakkında maalesef elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu isim listelerinin sunduğu sınırlı bilgilerle, yine de tacirler hakkında bazı tahminler yürütebiliriz. 1909 yıllıklarında 37 numaralı odada ticaretini sürdüren Kazım Ağa'nın 1911'de evinde askeri elbiseler yakalandığı için sorgulanan İranlı Kazım olma ihtimali yüksektir.⁶⁵

Validehan'daki İranlı tüccarlar han yönetiminde aktif rol almış, odabaşılık⁶⁶ seçimlerinde taraflardan biri olarak taleplerini dile getirmişlerdir. Validehan'daki İranlı tacir yoğunluğundan olsa gerek odabaşı atamalarına, İran sefaretleri vatandaşları adına sık sık müdahil olmuştur.⁶⁷ Hem sermayeyi doğru kullanmak hem de şehrin ekonomik ilişkilerinde iyi bir yer edinmek açısından odabaşılık, oldukça avantajlı bir konumdu ve bu yüzden ciddi bir rekabet alanıydı.⁶⁸ Bu nedenle Validehan odabaşılığı her dönem çekişmelere konu olmuştur. Aşağıdaki tabloda 1888-1913 yılları arasında Validehan'ın odabaşılarının isimleri ve hizmet yılları gösterilmektedir. İsimlerden anlaşılacağı üzere söz konusu yıllarda hanın odabaşılığı Bournassian ve Chouchamian [Şuşamyan] adlı iki Ermeni aile tarafından yürütülmüştür. Bournassian ailesi, handaki odalardan birinde uzun süre hem hanın idareciliği olan odabaşılığı hem de kendi meslekleri olan "changeur money"i sürdürmüşlerdir.

⁶⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Kalem (DH.EUM.KADL) 7/36, 19 Şubat 1911 (13 Safer 1329).

⁶⁶ Odabaşı: Han odacısı, bir handa odaların kiraya verilmesinde muhafaza ve idarelerine karışan ve anahtarlarını hıfz eden adam (Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s. 208). Han yöneticileri ve odabaşılar hakkında yapılmış iyi bir çalışma için bkz. Nalan Turna, "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Han Yöneticileri-Odabaşılar", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 27, Ankara 2011, s. 195-216.

⁶⁷ "Validehan odabaşısı Mustafa Ağa'nın bazı muteber sarraf ve tüccarânın kefaletleriyle odacı esnafından Artin nam kimesneyi vekil tayin eylediğinden mukaddema müdahale olunmamasını müsted'i eylediği arzuhal ile olbâbda İran sefaretinden yazılan müzekkerenin sureti manzûr-ı vâlâları buyrulmak üzere leffen gönderilmiş olmağla merkûmun iktiza eden kefillerinin ahzi mutavakkıf-ı himem-i behiyyeleridir." (BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı [HR.MKT], 154/8, 1 Ağustos 1856/29 Zilkade 1272).

⁶⁸ Validehan odabaşılığı üzerine yaşanan bu tür bir olay için bkz. Nalan Turna, *a.g.m.*, s. 210-211.

Tablo 3. Validehan odabaşlarının isim ve görev yılları

<i>Odabaşı Adı</i>	<i>Odabaşı Görev Yılı</i>
H. ve M. Bournassian	1888-1899
Miguird Bournassian ve Stephan Chouchamian	1900- 1904
Stephan Chouchamian	1908-1913

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48.

Her ne kadar Validehan'daki ağırlıklı tacir grubunun İranlılar olduğu ortaya konduysa da, handaki diğer tacir ve esnaf gruplarından bahsetmek çalışmayı eksik kılacaktır. Bu nedenle Validehan'da İranlılar dışındaki tacir ve esnafdan da bahsedilmelidir. Çalışmanın ana kaynaklarından olan Şark ticaret yıllıklarının en eskisi 1868 tarihlidir ve bu yıllıktaki verilere göre hanın en eski tacir grubunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Osmanlı vatandaşı olup olmadıkları hakkında net bilgi verilmese de, yani hanın en eski yerleşimcilerine dair yabancı-yerli tacir ayırımını yapamamak da hanın XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sakinlerinin bir kısmının gayrimüslim olduğu kesindir. Çünkü 1868 yılığında Validehan'daki tacir isimleri; M. Emmanuel Agelasto, S. G. Cartali, Elliasco Constantin, Fotiadi D.Fils, J. Kallipoti, G. Kamber, T. Miniati et Cie, Georges Piperoglu, M. Vassilliadi et Cie'den ibarettir.⁶⁹ İsimleri zikredilen bu gayrimüslim tacirlerin Tebriz-İstanbul ticaret hattında aktif ticaret yapıp yapmadıklarına dair maalesef yıllıklardaki bilgiler pek bir şey söylemezler. Yıllıklardaki sınırlı bilgiler ışığında 1868'den beri handa ticaretle iştigal eden C. Eliasco'nun, 1884-1904 yılları arasında bankerlik yaparak hayatını sürdürdüğü söylenebilir. Yunan devleti tebasından İlyasko [C. Eliasco] adına gelen klişesi Galata Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü'ne takılmıştır. Klişe ticarethenelerde kullanılan lastik harflerden ibaret olduğu ve tacirin kullanmasında bir mahzur bulunmadığı için sahibine teslim edilmiştir.⁷⁰ Bu belgedeki bilgiler, C. Eliasco'nun Validehan'daki varlığını 1906 Nisan'na kadar sürdürdüğünü göstermektedir. Validehan'da Acem olmayan esnaf arasında, Şark ticaret yıllıklarında adına rastlanmasa da Konstantin b. Dimitriyadis zikredilme-

⁶⁹ *Indicateur Constantinopolitain*(1868-69).

⁷⁰ BOA, DH.MKT, 1070/33, 19 Nisan 1906 (24 Safer 1324).

lidir. Validehan'ın 17 numaralı odasında bankerlik yapan Dimitriyadis, Kadıköy'de oturmaktadır.⁷¹

Validehan'ın Acem asıllı olmayan tacir ve esnafı içerisinde ismi zikredilmeyi en çok hakeden Mois Behar İsak Ebeoğlu olmalıdır. İsminden Musevi olduğu anlaşılan Ebeoğlu, Validehan'daki en geniş mekanı kullanan tüccar olduğu gibi en uzun süre ticaret yapan tacirlerden biri olarak da zikredilmelidir. Mois Behar İsak Ebeoğlu, 1888-1908 yılları boyunca Validehan'ın girişindeki dükkanlarında her türlü kumaşı alıp satmıştır. Yıllıklarda tacir ve kumaş taciri olarak iki türlü de kaydedilmesi kumaş dışında başka ürünlerin de ticaretini yaptığını düşündürmektedir. Girişteki 5, 11, 43, 45, 47 ve 50 numaralı dükkanlarda ticaretini sürdüren Ebeoğlu, Validehan'daki en fazla odayı işgal eden tacirdir. Handaki en büyük mekanı kullanan Ebeoğlu'nun 1890 yıllıklarında ismi sadece iki dükkanın karşısında yazıyorken bir yıl sonunda işleri ilerletmiş ve yan taraflardaki dükkanları da kiralararak beş dükkanda birden ticaret yapacak kadar büyümüştür. 1894 yıllığında handa altı dükkanda ticaret yapıyorken, 1903 yıllığındaki bilgilere göre sekiz dükkanda birden ticaret yapar hale gelmiştir. 1908'e kadar Mois Behar İsak'ın yaptığı ticareti, 1911'ten itibaren aynı aileden Jacques Behar-Ebeoğlu sadece kumaş ticareti yaparak sürdürmüştür.

Ebeoğlu'nun ticari bağlantılarını tam olarak bilemesek de Anadolu ve Rumeli başta olmak üzere ithalat ve ihracat işleri yaptığı düşünülmektedir. Zira taşraya gitmek için aldığı mürur tezkiresi⁷² ile ilgili bir evrak, onun sık sık İstanbul dışına çıktığını düşündürmektedir. Çuka tüccarı Moiz Behar İzak Ebeoğlu mürur tezkiresi için ödediği depozitoyu Şehremaneti'nden geri istediğinde hemen alamamıştır.⁷³ Görüldüğü üzere Validehan'da müslim, gayri müslim ya da Osmanlı tebası veya yabancı uyruklu tacirler birbirlerinden oldukça farklı alanlarda uzun yıllar bir arada ticari faaliyetlerini sürdürerek kent ekonomisine ve uluslararası ticarete katkıda bulunmuşlardır.

⁷¹ BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî (DH SN THR), 33/49, 20 Mayıs 1912 (3 Cemaziyelâhir 1330).

⁷² Mürur tezkireleri hakkında son dönemde yapılmış vasıflı bir çalışma için bkz. Nalan Turna, *19. Yy'den 20. Yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri*, İstanbul 2013. Bu kitabın son bölümü olan mürur ekonomisi için ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 201-235.

⁷³ Dilekçesinde geri verilmesini istediği 600 kuruş için Dahiliye Nezareti, çuka tüccarı Ebeoğlu'nu haklı bulmuştur(BOA, DH.MKT, 2374/130, 17 Temmuz 1900 (19 Rebiülâhir 1318)).

Validehan'daki Acem Tacirlerin Ticaret Dışı Faaliyetleri: Validehan bir ticaret merkezi olduğu kadar, İstanbul ve civarında yaşayan İran vatandaşları için sosyalleşme imkanı buldukları bir mekan da olmuştur. İkametgâh özelliği sebebiyle İranlı siyasi muhalifler, tacirler, hacılar ve diğer misafirlerin uğrak yeri olmuştur.⁷⁴ XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde birçok İranlının tanıştığı, görüştüğü, haberleştiği bir merkez haline dönüşen Validehan, İstanbul'daki Muharrem törenlerinin de merkezi haline gelmiştir.

Ünlü İngiliz Şarkiyatçı E. Browne'ın İstanbul'a geldiğinde[1887?] tanıştığı ilk İranlı, Muhammed Ali isimli bir tüccardır. Muhammed Ali, onu Validehan'daki odasına götürmüş, orada başka İranlılarla tanıştırmıştır.⁷⁵ İstanbul'a seyahat eden Hacı Muhammed Ali Pîrzâde seyahatnamesinde kendisinin ve Hacı Mir Safa adlı bir başka İranlının, İstanbul'a geldiklerinde Tebrizli tüccar Hacı Mir Cafer Ağa'nın Validehan'daki odasında kaldıklarını kaydetmiştir.⁷⁶ Aynı şekilde Tebrizli Takizade, Avrupa'nın kapısı olarak tanımladığı İstanbul'a geldiğinde İranlıların kervansarayı olan Validehan'da altı ay kalmıştır.⁷⁷ İki yıl süren İstanbul sürgünü sırasında birçok kişi ile tanışma ve görüşme imkanı bulmuştur.⁷⁸ Elbetteki görüşme mekan-

⁷⁴ 19. yüzyıl sonuna doğru çoğunluğunu Şii Azerilerin oluşturduğu İstanbul'daki kalabalık İranlı cemaatin toplandıkları kahvehanelerin çoğu Kapalıçarşı'nın aşağısında bulunan, İranlıların kaldığı kervansaray olan Validehan'ın hemen yanında bulunurdu. İranlıların İstanbul'da toplandıkları diğer kahvehaneler ve bu kahvehanelerde yaptıkları etkinlikler için bkz. François Geogon, "İstanbul Kahvehaneleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, ed. Hélène Desmet-Grégoire, François Geogon, İstanbul 1999, s. 55. Kahve konusunda değerli çalışmaları olan ve beni bu bilgiden haberdar eden Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu'ya müteşekkirim.

⁷⁵ John Gurney, 'E. G. Browne and the Iranian Community in Istanbul', s. 151-152.

⁷⁶ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 87. Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, Validehan'daki ikameti esnasında başka bir İranlı tacir Abbas Ali Kazirunî'nin de Validehan'ın ikinci katındaki odasında kendisine öğle yemeği yedirdiğinden bahsetmektedir (*a.g.e.*, s. 94).

⁷⁷ Vaktinin çoğunu Beyoğlu'ndaki kitapçılarda Namık Kemal'in yazdıkları gibi yasaklanmış kitapları ödünç alıp okumakla geçirdi. Aynı zamanda Farsça muhalif gazeteleri ve edebiyat okudu, yazarlarla tanıştı (Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", s.26).

⁷⁸ İran'daki karşı devrim sırasında İstanbul, İran'dan ve Avrupa'dan gelen İranlı sürgünlerin merkezi haline gelmişti. Takizade 1910'da İstanbul üzerinden İran'a giden Amerikalı hakim ve meclisin mali danışmanı Morgan Shuster'e rastladı ve Rus baskısından Tahran ve Bakü'ye kaçan Muhammed Emin Resulzade ile birlikte yaşamaya başladı (Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", s. 31).

larının başında Validehan yer almıştır. İranlı rejim muhaliflerinin İstanbul karargahı olarak da tanımlanan Validehan, siyasi ve sosyal bir baskı grubunun merkezi haline dönüşmüştür.⁷⁹ Validehan ve diğer hanlardaki büyük/zengin İranlı tacirler, başta *Ahter* olmak üzere gazetelere mali destek sağlamış, İstanbul'daki Farsça neşriyata katkıda bulunmuştur.⁸⁰

İstanbul'daki Acem topluluğun her türlü ihtiyacı ile ilgilenip, sponsor olan Validehan'daki tüccarlar 19 Nisan 1907'de Osmanlı hükümetine verdikleri bir dilekçede handaki iki toplantının amacını ve maksadını açıkça yazmışlardır. İlk toplantıdaki ziyafet o yıl hacca uğurlanacaklar için tertip edilirken, ikinci ziyafet İstanbul'daki İranlı topluluğa ait olan okul ve hastahanenin ıslahını tartışmak için tertip edilmiştir.⁸¹ Bu dilekçede imzası bulunan Tebrizî Hacı Mehmed Taki, Hacı Abbas Ali Taharanci, Zeynelabidin Tebrizî, Hacı Ahmed Tebrizî, Hacı Mehmed Cevad İsfahanî, Hacı İbrahim İsfahanî, Hacı Yusuf Ordubadî, Seyyid Gülabi, Hacı Muhammed Mehdi (Ahter), İsfahanî Seyyid Murteza, Mehdi Gaffar Karacadağı, Hacı Mehmed Bakır Harirî, Gulam Ali Tahranî, Mehmed Hüseyin Rebiyof, Rıza (?), Hacı Mirza Ali Taki Genceî'den müteşekkilbu 16 kişilik Validehanlı-tacir grubunu, ziyafetlerin düzenleyicisi ve sponsoru olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Validehan'daki Muharrem törenlerine hem elçilik tarafından davet edilenler hem de bu handa yaşayan tüccarların davet ettiği müşterileri katılıyordu. Tüccarlar müşterileri için odalarını ya da dükkanlarını hazırlayıp çeşitli ikramlarda bulunuyorlardı.⁸² Muharrem alayı, yaklaşık üç saat süren bir yürüyüş yapardı. Validehan'dan çıktıktan sonra İranlıların yoğun olarak kaldığı diğer hanlara uğrardı ki, Çemberlitaş'taki Vezirhanı bunların başında gelirdi.⁸³ Validehan tüccarlarının Muharrem alaylarını maddi-manevi destekledikleri bilinmektedir. Muharrem taziyelerinin İstanbul'da revaç bulmasını sağlayan Hacı Mirza Safa, Validehan'ın etkili tüccarlarından

⁷⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 193-202.

⁸⁰ Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", s. 28.

⁸¹ BOA, ZB, 27/47, 19 Nisan 1907 (6 Rebiülevvel 1325).

⁸² Erika Glassen, "Muharram ceremonies (Azadari) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century", *Les Iraniens d'Istanbul*, ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr, Paris 1993, s. 119.

⁸³ Erika Glassen, *a.g.m.*, s. 124.

Tebrizli Hacı Mir Ağa'nın yakın dostuydu. Hacı Mirza Safa ne zaman İstanbul'a gelse tacirin Validehan'daki odasında kalır ve kazancının bereketi için dua ederdi.⁸⁴ Validehan'da kaldığı süre boyunca İstanbul'daki ulema ve meşayih ile temaslarda bulunurdu. Bu temaslara sayesinde İstanbul'da her sene Muharrem'de yapılan taziyelerin revaç bulmasını sağladı.⁸⁵

S o n u ç

İstanbul'daki Acem tacir grubu, İranlıların İran dışında oluşturdukları ticaret topluluklarından birisidir. Bu makalede Tebriz-İstanbul ticaret hattının nihai durağı olan Validehan'ın, Acem tüccar topluluğunun İstanbul'da kullandığı en büyük ve en önemli iş mekanı olduğu tespit edilmiştir. Şark ticaret yıllıklarındaki verilerden yola çıkarak hazırlanan listeler sayesinde kent ekonomisinin önemli bir parçası olan Validehan'daki tacir ve esnafın kimliği, meslekleri, işletme modelleri, ticari ilişkileri ve ticari bağlantıları ortaya konarak handaki tüccar/esnaf profili tespit edilmiştir. Böylece İstanbul'daki yabancı/ecnebi tüccar profiline dair ortaya çıkacak bir takım ayrıntılar yayınlanmış, İstanbul ticaret tarihi açısından Validehan monografisinin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bu makale İranlıların "Mader Han" dedikleri Validehan'ın İstanbul'da yaşayan Acem topluluğunun ticari olduğu kadar siyasi, sosyal ve dini bir merkezi de olduğunu bir takım ayrıntılarla ortaya koymuştur. Çünkü Validehan, XIX. yüzyıl boyunca İran'dan gelip, İstanbul'da belli bir süre ikamet etmek zorunda kalan siyasi sürgünler, muhalifler, hacılar ve tacirlerle ev sahipliği yapmıştır. İran'ın kuzeyinden gelip İstanbul'a yerleşen Azeri Türklerinin yoğunluklu iş mekanı olan bu han, İstanbul'daki Acem topluluğunun sosyal, siyasi, dini birçok faaliyetinin bizzat destekçisi hatta yönlendiricisi olmuştur. Faaliyetleri ve etkileri sadece İstanbul'daki İranlılarla sınırlı kalmayıp özellikle destek verdikleri matbaacılık ve yayıncılık sayesinde İran bölgesine kadar uzanmıştır. İranlı tacirlerin Muharrem alaylarından gazete çıkarmaya, ticari faaliyetten hacılar ve siyasi muhaliflere ev sahipliği yapmaya kadar her türlü faaliyetin içinde aktif olarak rol aldıkları görülmektedir.

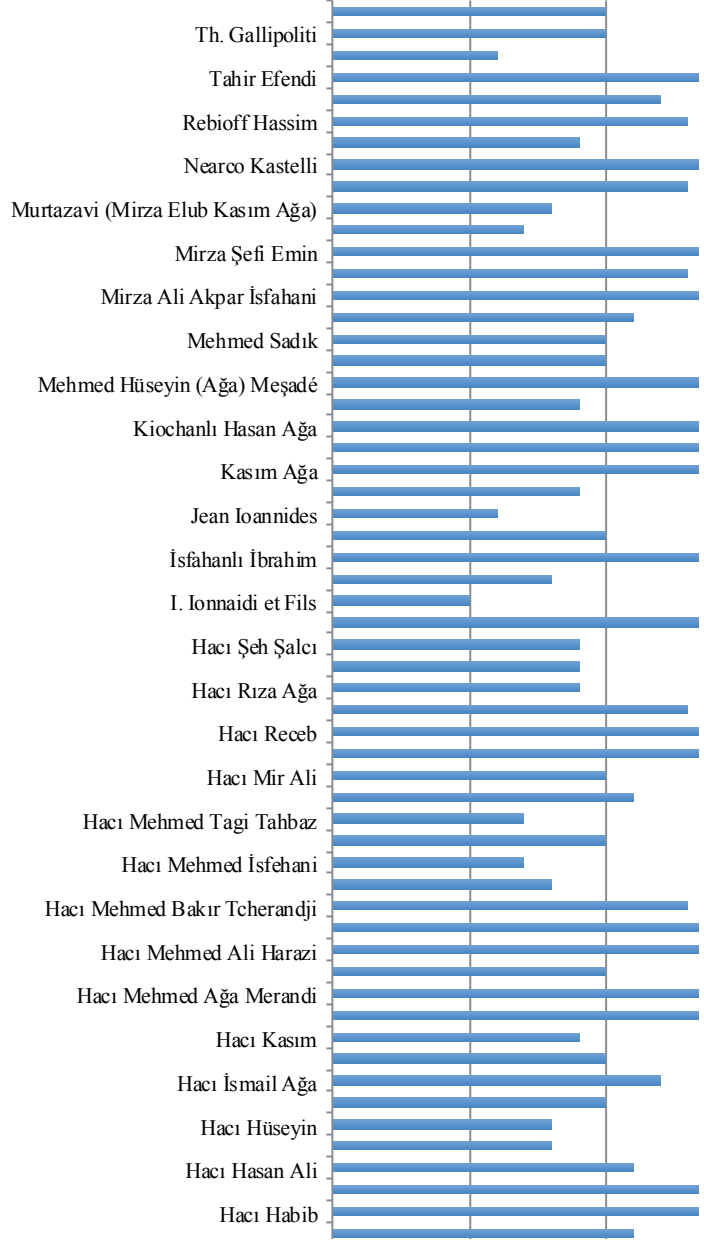
⁸⁴ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *Sefernâme-i Hacı Pîrzâde*, ed. Hafız Ferman Ferma-niyân, Tahran 1965, II, s. 87.

⁸⁵ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 113.

EKLER

EK 1

Validehan Tacirleri

EK 2

Validehan'da ticaret yapan tüccarların listesi⁸⁶

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
A. Hüdaverdiyan	Camcı	1909-1915
A.K. Alexiadi et Cie	Tüccar	1885
Abbas Ali Sahim/Ali Sahim Abbaz	Tüccar	1889-1894
Abdül Ağa	Çaycı	1902
Abdül Kasım	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
Abdül gafar Ağa	Tüccar	1889-1893
Abdülhüseyin	Tüccar	1904
Abdülkasım Ağa	Takke, külah taciri	1901-1903
Ağa Seyit Mahmut Kazvinli (Hacı)	Tüccar	1893-1900
Ahmed Ağa	Tüccar	1885
Ahmed Harirfuruş	Tüccar	1893-1905
Ahmed Rehber [Mirza]	Halıcı	1900-1905
Ahmed Seferoğlu	Tüccar	1885-1894
Alex. D. Fotiadi	Tüccar	1904-1905
Alex. Vasiliyadis	Kumaşçı	1893-1905
Ali Akpar Seraf	Tüccar	1889-1894
Ali Bey	Mücellid	1893-1895
Ali Ekber Ağa	Tüccar	1898
Ali Ekber Karadağlı	Halıcı	1889-90
Ali Resul Efendi	Halıcı	1900
Ali Usta	<i>Ahter Gazetesi</i> 'nde	1909
Ali ve İbrahim	Tüccar	1904-1905
Alioff Keplessan	Tüccar	1909-1915
Ant. N. Seimiri	Halı simsarı	1902-1905
Baghir Efendi	Tüccar	1900-1904
Basile Dais	Şarapçı	1889-1893
Basmacızade Ferid Bey	Tüccar	1889-1893
Behar Moise Isaac Ebeoğlu	Tüccar/Kumaş tüccarı	1889-1909
Behar-Ebeoğlu (Jacques)	Kumaşçı	1912-1915
Boghos H. Kürkciyan	Tülbent Tüccarı	1903-1905
Brice Giustiniani	Tüccar	1901-1904
C. Eliasco	Banker	1885-1905
C. Fotiadis	Simsar/Komisyoncu	1896-1898
C. Papadopoulo	Kumaşçı	1885-1893

⁸⁶ Fransızca yayınlanan *Annuaire Oriental/Şark Ticaret Yıllıkları*'ndan hazırlanan bu listelerde, tacirlerin isimleri tespit edilirken kaynağın Fransızca imlası esas alınmıştır.

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
D.A. Papadopulo et Cie	Kumaşçı	1898-1905
Cafer Ağa	Tüccar	1885-1892 1900-1902
Cevat Ağa	Tüccar ve Manifaturacı	1885
Constantinidi ve Dimitriadi	Manifaturacı	1885, 1905
Çorabçı Hacı Mehmed	Tüccar	1905-1915
D. Fotiadi Mahdumları	Manifaturacı	1885-1895, 1900-1903
D. Karagheusian/Karagözyan	Banker	1891
Hovhannes Karagözyan	Banker	1901-1902,1904
D. Tapino	Tüccar	1885
Delimanlı Kardeşler (Hacı Takir ve Hacı Rıza)	Tüccar	1893-1915
Destmalcı Kardeşler	Tüccar	1904-1915
Dominik Giustiniani	Tüccar	1905-1915
Echrek Ali	Tüccar	1903-1905
Esfehani Hüseyin Ali	Simsar/Komisyoncu	1885-1891
F.S. Basmacılar	Manifaturacı	1885
Ferac Efendi	Manifaturacı	1896-1900
Ferid Basmacılar ve Mahdumları Said	Tüccar	1893-1900
G. Xenaki	Tüccar ve Kumaşçı	1885
Gafur Abdül	Tüccar	1885
Genceli Hacı Nasrullah	Tüccar	1895-1901,1903
Genceli Hacı Rıza	Tüccar	1889-1903
Gulabi Kardeşler	Tüccar	1904-1915
Gulam Ali	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
H. Ve M. Bournassian	CM ve Odabaşı	1889-1905
Hacı (Mehmed) Taghi Tahbaz	Tüccar	1889-1891,1893-97, 1900-1905
Hacı Abbas	Kağıt Toptancısı	1901-1915
Hacı Abbas	Çuvalcı	1909-1915
Hacı Abbas	Camcı	1912-1915
Hacı Abbas	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
Hacı Abbas Ali	Çaycı	1889-1894
Hacı Abdullah	Tüccar	1898
Hacı Abdül Ağa	Tüccar	1885
Hacı Abdül Hüseyin	Tüccar	1889-1893, 1903
Hacı Abdül İsfehani	Tüccar	1912-1915
Hacı Abdül Rehim	Tüccar	1889-1905
Hacı Ağa (Mir)	Tüccar	1889-1897
Hacı Ağa Erdebili	Tüccar	1889-1894
Hacı Ahmed Baar	Tüccar	1895-1898

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
(Hacı) Mirza Ahmed İsfehani	Tüccar	1904-1915
Hacı Ali	Tüccar	1889-1893,1903-1905
Hacı Ali	Manifaturacı	1892-93,1909
Hacı Ali Ağa	Acem kitapçı	1889-1900
Hacı Ali Efendi	Tüccar	1901-1904
Hacı Ali İpekçi	Çaycı	1895-1905
Hacı Ali İskendeni	Tüccar	1903-1905
Hacı Aşım	Acem halıcı	1901
Hacı Baghir (Genceli)	Tüccar	1889-1905
Hacı Bakır Ağa Gencei	Tüccar	1898-1902
Hacı Cafer	Komisyoncu/Simsar	1900-1905
Hacı Cafer	Çuvalcı	1909-1915
Hacı Cafer Hatayi	Tüccar	1904-1915
Hacı Cevad İsfehanlı	Tüccar	1909-1915
Hacı Chehkevat Kerbachi	Tüccar	1904-1905
Hacı Ekber Ağa	Tüccar	1898-1900
Hacı Ekber Tebrizli	Tüccar	1893-1900
Hacı Esad Şalcı	Tüccar	1893-1898
Hacı Essed Ağa	Tüccar	1885-1895
Hacı Habib	Tüccar	1885-1898
Hacı Habib	Camcı	1909-1913
Hacı Halil	Acem halıcı	1901-1915
Hacı Hasan	Bijuterici	1889-1894
Hacı Hasan	Tüccar	1900
Hacı Hasan Ali	Tüccar	1889-1893, 1909-1915
Hacı Hassim ve Hacı Mahmud	Tüccar	1891-1898
Hacı Hüseyin	Simsar/Komisyoncu	1891-1898
Hacı Hüseyin	Camcı	1909-1915
Hacı Hüseyin Ağa	Tüccar	1909-1915
Hacı Hüseyin Kuli	Tüccar	1900-1905
Hacı Hüseyin Tebrizli	İplik, tuhafiyeci	1896-1905
Hacı İbrahim	Tüccar	1889-1893
Hacı İbrahim	Mücellid	1901-1905
Hacı İbrahim Ağa	Tüccar ve Manifaturacı	1885
Hacı İbrahim Ağa	Tüccar	1900-1902
Hacı İbrahim Ağa Tebrizli	Tüccar	1893-1898
Hacı İsmail Ağa	Tüccar	1904-1915
Hacı İsmail Baar	Tüccar	1900-1902
Hacı İsmail Odobadi	Tüccar	1893-1902

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Hacı Kasım	Tüccar	1885-1890,1896-1898
Hacı Kasım Hetayi/H.Kazım Hatai	Tüccar	1889-1895
Hacı Kasım İbrahimioğlu	Tüccar	1885
Hacı Kerim	Çuvalcı	1909-1912
Hacı Kerim Ağa	Tüccar	1900-1905
Hacı Lütüfî Ali	Tüccar	1889-1893
Hacı Lütüfî	Tüccar	1900
Hacı Mahmud	Baharatçı	1909-1913
Hacı Mahmud	Tüccar	1900
Hacı Mahmud Ağa	Tüccar	1901-1905
Hacı Mahmud Tahbaz	Tüccar	1909-1915
Hacı Mehdi	Tüccar	1889-1893
Hacı Mehmed	Çuvalcı	1893-94
Hacı Mehmed	Tüccar	1893-1915
Hacı Mehmed	Tüccar	1909-1914
Hacı Mehmed	Şekerci	1909-1915
Hacı Mehmed	Çaycı	1909-1915
Hacı Mehmed (Hüseyin Hindi)	Tüccar	1885
Hacı Mehmed Ağa Merandi	Tüccar	1889-1905
Hacı Mehmed Ali Feyazof	Tüccar	1895-1904
Hacı Mehmed Ali Harazi	Tüccar	1889-1915
Hacı Mehmed Bakır	Tüccar	1889-1893
Hacı Mehmed Bakır Hariri	Tüccar	1898-1915
Hacı Mehmed Bakır Teharancı	Tüccar	1903-1915
Hacı Mehmed Barla	Hahıcı	1896-97
Hacı Mehmed Cafer	Tüccar	1893-1900
Hacı Mehmed Herazi	Tüccar	1889-1893
Hacı Mehmed Hüseyin	Tüccar	1896-1898
Hacı Mehmed İbrahim Herazi	Tüccar	1900-1903
Hacı Mehmed İbrahim İsfehanlı	Tüccar	1893-1898
Hacı Mehmed İsfehani	Tüccar	1909-1915
Hacı Mehmed Marandi	Tüccar ve Manifaturacı	1885
Hacı Mehmed Sadık	Tüccar	1893-94
Hacı Mehmed Sadi Harir Furus	Tüccar	1889-1898
Hacı Mehmed Tagi Tahbaz	Tüccar	1898-1904
Hacı Mermehti Ağa	Tüccar	1893-1903
Hacı Mir Ali	Tüccar	1893-1902
Hacı Mir Hassim Kehnemeli	Tüccar	1903-1904
Hacı Mir Mahmud	Camcı	1909-1915

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Hacı Mirza Abdülkerim	Tüccar	1900-1905
Hacı Mirza Abdülkerim	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza Ali	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza Cevat Kehnemeli	Tüccar	1889-1902
Hacı Mirza Hüseyin İsfahanlı	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza İbrahim	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza Mahmud	Tüccar	1889-1891
Hacı Mirza Mahmud	Tüccar	1909-1915
Hacı Mirza Thefi	Tüccar	1885
Hacı Muhtar	Tüccar	1912-1913
Hacı Receb	Tüccar/Halıcı	1885-1904
Hacı Rehim	Tüccar	1889-1893
Hacı Resul Ağa	Tüccar	1889-1895,1900-1905
Hacı Rıza	Tüccar	1889-1894
Hacı Rıza Abdülkerim	Tüccar	1889-1893
Hacı Rıza Ağa	Tüccar	1889-1897
Hacı Rıza Kuli	Halıcı	1895-1900
Hacı Rızaguli Horasani	Tüccar	1895-1900
Hacı Said Çorabçı	Tüccar	1893-1897
Hacı Sadık Çorabçı	Tüccar	1898-1902
Hacı Senghoul Ağa	Tüccar	1898
Hacı Şeh Cevad Ağa	Tüccar	1889-1893,1900-1903
Hacı Şeh Şalçı	Tüccar	1895-1903
Hacı Tahbaz Meşhet Taghi	Tüccar	1889-1893
Hacı Tave	Tüccar	1900-1901
Hacı Yusuf	Acem halıcı	1901-1905
Hacı Yusuf Kuli	Tüccar	1900-1903
Hacı Yusuf Ordubathı	Tüccar	1904-1905
Hacı Zeynelabidin	Tüccar	1889-1893
Halil Ağa	Silah tüccarı	1889-1893
Hamdi Ali	Tüccar	1901-1903
Hamid Ağa	Tüccar	1889-1893
Hasan Ağa	Tüccar	1885
Hasan Ağa	Çaycı	1902-1905
Hasan Kuli	Terzi	1900-1905
Hassim Ağa	Komisyoncu/Simsar	1900-1905
Hindi Abdül Rahim	Komisyoncu/Simsar	1901-1905
Hüseyin Ali Efendi	Komisyoncu/Simsar	1900-1905
Hüseyin Efendi	Tüccar	1900

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Hüseyin Said	Şekerci	1893-1915
Hüsnî Mehmed Efendi	Kumaşçı	1900
I. Ionnaidi et Fils	Komisyoncu/Simsar	1900-1904
İbrahim Ağa	Çaycı	1901
İbrahim Efendi	Mücellid	1898-1905
İsfahanlı Cevat	Halicı	1902-1903
İsfahanlı Hasan	Tüccar	1904-1905
İsfahanlı İbrahim	Tüccar	1901-1915
İsfehani Cafer Ağa	Tüccar	1898-1903
İsfehani Cafer Mehmed	Tüccar	1898-1902
İsfehanlı Cevad	Tüccar	1896-1901
İsfehani Hüseyin Ali	Komisyoncu/Simsar	1892-93
İsmail Ağa et Cie	Halicı	1889-1898
İsmail Ali	Terzi	1901-1903
İsmail Efendi	Kağıtçı	1900-1902
İsmail Hasan	Terzi	1909
İsmail Ordubath	Tüccar	1895-1898
İsrail Yomtov	Tüccar	1903-1905
Jean Ioannides	Simsar/Komisyoncu	1893-1898
K. Madros/Mardiros	Kahveci	1885-1893
K. Papachrissantou	Şarapçı	1893-1898
Kasım Ağa	Tüccar	1885
Kasım Ağa	Halicı	1893-1895
Kasım Ağa	Çuvalcı	1901-1915
Kasım Ağa	Tüccar	1909-1915
Kazım	Terzi	1889-1894
Kazım Ağa	Tüccar	1909-1913
Kebehat Dervizli	Tüccar	1896-1898
Keble Yusuf Şalçı	Tüccar	1893-1898
Kebli Kasım	Tüccar	1909-1915
Kebri Ahmed	Tüccar	1889-1903
Kehnemuyi Ali Ağa	Tülbent Taciri	1903
Kehnemuyi Hacı Mahmud	Tüccar	1903-1905
Kehnemuyi İbrahim	Tüccar	1909-1915
Kehnemuyi Musdeli	Tülbent Taciri	1901-1902
Kiochanlı Hasan Ağa	Tüccar	1889-1903
M.A. Harentz et Cie	Manifaturacı	1885
Mahmud Ağa	Bijuterici	1901-1904
Mehmed Bakır İsfehani	Tüccar	1903-1905

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Mehmed Beghian	Tüccar	1885
Mehmed Cafer	Tüccar	1889-1894
Mehmed Essen Ağa	Tüccar	1885-1893
Mehmed Habib Ağa Zenguianlı	Tüccar	1889-1893
Mehmed Hüseyin (Ağa) Meşade	Halıcı	1889-1909
Mehmed Hüseyin Ağa	Tüccar	1900-1905
Mehmed Hüseyin İbrahimoğlu	Çaycı	1901-1905
Mehmed Kieblemir	Tüccar	1885-1894
Mehmed Kuli	Tüccar	1900
Mehmed Sadık	Acem kitapçı	1889-1898
Mehmed Tahir Ağa	Tüccar	1909-1915
Messet Tagi Tahpaz	Tüccar	1885
Meşed Abbas Şerbetoğlu	Tüccar	1893-94
Meşed Resul Ağa	Tüccar	1889-1894
Meşhed Rıza	Tüccar	1889-1893
Mir Hacı Ağa	Tüccar	1898
Mir Yahya	Tüccar	1900-1902
Miryahyas Genceis	Halıcı	1895-1898
Mirza Ali İsfهانlı	Tüccar	1900-1905
Mirza Abdullah İsfهانî	Tüccar	1903-1905
Mirza Abdülkerim	Tüccar	1885
Mirza Ahmed İsfهانî	Tüccar	1905-1909
Mirza Ali Akpar İsfهانî	Tüccar	1885-1901
Mirza Ali Akpar Teharancı	Tüccar	1889-1894
Mirza Ali Ekber Harazi	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
Mirza Ali Nağı	Tüccar	1885
Mirza Gulam	Manifaturacı	1909
Mirza Mahmud	Tüccar	1895-1898
Mirza Mahmud Kessani	Tüccar	1904-1905
Mirza Mehmed Ali Tebrizli	Tüccar	1898-1903
Mirza Mehmed Hüseyin	Tüccar	1889-1893
Mirza Rehber Terazi	Tüccar	1893-1905
Mirza Sami Tebrizli	Tüccar	1912-1915
Mirza Şefi Emin	Tüccar	1902-1915
Mised Rıza Ağa	Tüccar	1885
Molla Ali	Tüccar	1889-1893
Molla Hasan Tahranlı	Komisyoncu/Simsar	1904
Molla Semet	Baharatçı	1909-1915
Muhsinzade Efendi	Halıcı	1892-93

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Murtazavi (Mirza Elub Kasım Ağa)	Tüccar	1893-1900
Mustafa Mir	Tüccar	1893-94
Mücellid Kebeli Rıza	Mücellid	1893-1905
N.S. Damsa	Tüccar	1889-1893
Nearco Kastelli	Tüccar	1889-1915
Nicolas Sotriyadis	escomp. de. bons	1904-1912
Odissefs Seymiris	Komisyoncu/Simsar	1909
Papachrissantou, K.	Şarapçı	1900
R. Kallipoliti	Manifaturacı	1885
Rebioff Hassim	Tüccar	1903-1915
Rıza Gulam Çorabcı	Tüccar	1904-1915
Salih Tebrizli	Terzi	1889-1891
Sani Olmamalek et Fils	kuyumcu	1903-1905
Stamati Agelasto	Tüccar	1885
Sul. Subai et Fils	Tüccar	1889-1895
Şekerci Abdürrahim	Halıcı	1909-1915
Şerif Ağa	Tüccar	1889-1894
Tahir Efendi	<i>Ahter</i> Müdürü	1885-1898
Teherandji Kardeşler	Tüccar	1900-1905
Th. Gallipoliti	Manifaturacı	1889-1898
Th.R. Pervanoğlu	Tüccar ve Manifaturacı	1885-1894
Yanko Pervanoğlu	Kumaşçı	1889-1891
Z.A.Papadapulo et Cie	Kumaşçı	1893-1897
Zeynelabidin	Acem halıcı	1901-1903
Zizzias	Tüccar	1885

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401; *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45.

“VALIDEHAN AT ISTANBUL-TABRIZ TRADE ROUTE (XIX-XXTH CENTURY)”

Abstract

Since the beginning of the 19th century there is an important Acem/Iranian population in Istanbul. Iranians founded merchant communities outside the Persia, because of economic and political conditions of the second half of the 19th century. This paper established that the Validehan, which was the end-point of the Tebriz-Istanbul trade route, was the main business center of the Acem merchants in Istanbul. The Acem merchants traded in Valide Han are identified from the Annuaire Oriental [Şark Ticaret Yıllıkları] (dated to 1885-1921). The information related to these merchants give idea about the identities of the merchants and artisans, their jobs, models of their business, trade relations and their commercial networks. These informations expose the merchant/ artisan profile in Valide Han and are listed at the end of the paper to contribute to the commercial history of Istanbul. This paper put forward that the Valide Han was a commercial, political, social and religious center for Acem merchants in Istanbul.

Keywords

Valide Han, Merchant, Iran, Tabriz, Artisan, Khan, Istanbul, Acem.